

KAPITEL 4. FALKEFANGSTEN PÅ ISLAND

Som nævnt i et tidligere afsnit havde man allerede i 11-1200-tallet i de fornemste europæiske falkejægerkredse anset de islandske (og grønlandske) falke for at være de bedste. Dengang var det ærkebispens i Nidaros (Trondhjem) og den norske konge, der sørgede for eksporten af falke fra Island; senere fik købmænd fra Hamburg indflydelse på falkehandelen på Island, og det havde de også i begyndelsen af den periode, vi her beskæftiger os med.

Islændinge og udlændinge 1562-1640

I forrige kapitel blev den vanskelige styring af falkefangsten i Norge omtalt. Christian IV overlod det meste af den norske fangst til prinsen af Oranien og hans tjenere, mod beskedne afgifter. I realiteten styredes fangsten af nederlandske, professionelle falkonerkøbmænd, der måske nok havde pligt til at lade Oranieprinsen udtage nogle falke af årets høst, men som derefter kunne dressere og frit sælge fuglene.

Island lå endnu længere væk, og når man læser Islands historie set med islandske øjne [1], må man nok erkende, at den danske kongemagt gennem de første 200 år af unionstiden ikke markerede sig deroppe, kunne måske heller ikke. Portugisisk og engelsk fiskeri på Islands kyster, hanseaternes og senere hamburgernes og nederlændernes handel kunne ikke forhindres, og var måske til nogen nytte for islændingene. Værre plager var sørøveriet på kysterne og befolkningens fattigdom.

Den danske kongemagts kontrol over falkefangsten på Island kom sent, men blev til gengæld ret effektiv. Den anonyme Ansbacher Beizbuchlein fra ca. 1740 siger: Det er kun gennem den danske konges falkonerer, at man kan få islandske falke [2].

Fra ca. 1542 haves et brev, der beklager, at der ligger fuglefængere på øen, der ikke betaler Christian III afgift [3]. Dernæst klages der i brev af 23.3.1562 over de falkefængere, der kommer med hamburgske skibe, som fanger og udfører, men ikke betaler told.

Det næste relevante brev er af 19.5.1579. Det indeholder en befaling til indbyggerne på Island om til befalingsmanden at sælge hvide falke (tillige med hvide bjørne, hvalros- og narhvalstænder "og hvad underligt og sælsomt, der kan findes på landet").

Indbyggerne på Island, eller nogle af dem, fangede altså falke, og det fremgår også af senere breve: - 6.4.1589, "det befales alle, der kunne få fat på sådanne falke, at tilbyde falkefængerer dem for en rimelig pris." - 16.1.1595, Hinrich Gettlin får lov til at købe falke af falkefængerne på Island.

Indfødte falkefængere har utvivlsomt haft langt større betydning på Island, end tilfældet var i Norge og Danmark. På grund af de sparsomme muligheder for proviantering måtte udlændinge ikke overvinde på øen [4], og det var netop i vinterhalvåret, at de eftertragtede grønlandske "flyvefalke" skulle opsøges og fanges.

30.4.1614 påtales en lagmand for uberettiget at have givet en englænder Henry Buchston fangstilladelse. Det hedder nu, at "kongens undersætter hverken selv må gøre det eller tillade andre". Meningen må være, at herefter kræves en kongelig fangstilladelse.

Men vi hører i den følgende tid ikke om en eneste fangstbevilling udstedt til en islænder. Vi skal frem til 1700-tallet, før vi kender navnene på nogle af dem. Enten opgiver kongen hurtigt at styre den lokale fangst, og lader sine embedsmænd på Island overtage funktionen, eller han mener det alvorligt: han vil kun have sine udenlandske venner til at fange deroppe.

Måske er et brev af 30.4.1619 relevant i denne sammenhæng. Heri refererer kongen for befalingsmanden Friderich Friis, hvad kong Jacob I af Storbritannien har berettet for ham, "hvorledes indvånerne på vort land Island skal udtage og ødelægge både æg og unger tillige af falke, hvor de dennem kan overkomme ... så det er at befrygte, at de derudover på det sidste bliver øde" [5].

Dette brev er mærkeligt på flere måder. Det er underligt, at en sådan nyhed skal nå kongen ad sådanne omveje, det er sært, at befolkningen går sådan amok, med mindre den føler sig provokeret, og det er påfaldende, at der ikke eksisterer mere materiale til belysning heraf.

Men hvis kongen har fremturet med at begrænse de indfødtes falkefangst på Island, kunne man måske forestille sig en reaktion af en sådan art. Og hvis kongen har fornemmet, at her har han vovet sig for langt ud, (men kunne Christian IV komme til sådan erkendelse?) er det vel også rimeligt, at man derefter lader sagen gå i glemmebogen.

17.5.1662 lader Frederik III vide, at fremmede nationer i de senere år har udført falke forhandlet af lokale fængere, hvilket er forbudt, når købmændene ikke har tilladelse dertil. Der er altså stadig lokal fangst deroppe, og det er ikke den, der bliver forbudt.

Var den indenlandske fængervirksomhed på Island helt ophørt i en periode mellem 1619 og 1662? Alle bevillinger for perioden 1630-50 lyder på fangst, ikke på fangst og køb, og de går alle til udlændinge. Hvem skulle de lokale fængere henvende sig til, når de skulle afsætte deres fangst?

At udenlandske falkefængere opererer deroppe fremgår som nævnt allerede af brev af 23.3.1562, hvor anken er, at de ikke betaler told af deres fangst.

D. 4.11.1580 får en Henrich Getle, englænder, tilladelse til indtil videre at fange falke på Island og udføre dem og sælge dem; han skal betale told. D. 16.1.1595 får Hinrich Gettlin, formentlig identisk med førnævnte Getle, men nu i hertugen af Braunschweig-Lüneburgs tjeneste, lov til i kongens navn at købe 6 hvide og 6 grå falke deroppe; der nævnes intet om told. D. 16.12.1608 får Joachim Sammer, en anden falkoner i samme hertugs tjeneste, tilladelse til at fange og købe falke på Island i 3 år, og frit udføre dem.

D. 24.4.1609 får Antonius Hendriksen, falkoner hos grev Mouritz af Nassau og Oranien, tilladelse til at fange i 3 år i nærmere betegnede sysler på Island. Den videre udvikling af tilladelser fremgår af bilag 6. Nu er tilladelsen begrænset til bestemte sysler, og afgift er en næsten fast betingelse. Sysselinddelingen af Island fremgår af figur p. 93.

Bevillingerne fra den tid lyder på ret til at fange. Hvis dette skal tages bogstaveligt, er de lokale fængere sat ud af spillet.

Men det skal måske ikke tages bogstaveligt, og i så tilfælde kan man forestille sig, at der fortsat er indfødte, der fanger, medens de udenlandske "falkefængere" mest fungerer som opkøbere. At noget sådant foregår i alt fald i årene umiddelbart før 1662, fremgår jo af Frederik III's brev af 17.5.1662. Hvis kvaliteten af de fangne falke er tilfredsstillende, kan de udenlandske opkøbere vel intet have mod en sådan arbejdsdeling, tværtimod; de kan nøjes med at besøge øen i den mest behagelige årstid. Og med en lang, uafbrudt tradition for indenlandsk fangst bliver det også nemmere at forstå, at man i falkoneriets tid (1680-1810) helt kan forlade sig på de islandske fængere.

Bilag 6 viser, at i 1620'erne og 30'erne var der udstedt fangstilladelser til ikke-islændinge over det meste af Island.

Af de nævnte personer er kun Jens Andersen, muligvis også Adams, Christian IV's mænd. Begge får tilsyneladende gode tilladelser, men lader sig overtale eller købe ud. Adams og hans hustru får arveret til Mommdynastiets rettigheder, men det ser ikke

ud til at få reelle konsekvenser. De engelske kongers falkonerer har kun begrænset indflydelse. Det er familierne Verbruggen og Momm, der sætter sig på den islandske falkefangst, og i 1641 sidder Momm, og til dels Villum Verbruggen, livsvarigt og med eneret på de fleste islandske sysler.

I 1602 gav Christian IV borgerne i København, Helsingør og Malmø eneret på handelen på Island i 12 år. I 1620 oprettedes Det Islandske (færøiske og nordlandske) Kompagni, der havde lignende monopol, som bestod til 1662 [6]. Hensigten bag disse bestræbelser var at fremme statens (kongens) og den danske borgerstands indtægter gennem beskyttelse mod udenlandsk udnyttelse. Al handel på Island skulle foregå gennem Det Islandske Kompagni.

Islændingene ønskede ofte at omgå bestemmelserne, og de udenlandske falkefængere, specielt Momm'erne og deres agenter, var ikke sene til at udnytte denne chance for handel med andre varer end falke [7]. Kancelliet udstedte derfor breve, der fordømte eller forbød de udenlandske falkefængeres omgåelse af deres privilegier (16.4.1606, 1609, 1616, 16.4.1636, 1637, 10.5.1650).

En anden konsekvens af monopolen blev, at den udenlandske falkefangst skulle hjembringes til København på kompagniets skibe, også for at kongen kunne bruge sin forkøbsret før den videre transport til udlandet. Hvornår denne fremgangsmåde for alvor slog igennem er vanskeligt at sige. Den blev i alt fald indskærpet i bevillingerne af 16.12.1631, 10.1.1632 og 16.4.1636. Blandt de ret mange falkegaver leveret fra Sundtolden, se kap. 6, var nogle benævnt gerfalke, og disse kunne meget vel stamme fra Island. De norske gerfalke blev jo sandsynligvis fragtet direkte til Nederlandene. Imidlertid er kun een af leverancerne fra Sundtolden, 24.6.1625, specificeret som stammende fra Island.

Falkefængerne var ikke altid ansvarlige for, at de ikke kom til København. I en kommentar til forordningen af 16.4.1636 hedder det, at købmænd og skippere somme tider vægrede sig ved at tage falkefangsterne med [8]. Når der senere ses på forholdene ombord på et falkeskib, vil det forstås hvorfor. Noget lignende er rapporteret fra Sundtolden 28.12.1627. Hestetransport kunne give tilsvarende problemer [9].

Kongerne sendte nu og da egne opkøbere eller falkefængere til Island, eller bud til befalingsmanden om at købe falke, især hvide. (19.5.1579, 6.4.1589, 19.4.1594, 1.5.1595, 1619, 26.1.1634, 6.2.1649, 10.5.1655 og 2.5.1656.) Disse falke skulle uden tvivl foræres bort.

I bevillingerne til islandsk fangst for perioden 1620-36 indgår hyppigt betingelsen, at tilladelse kun gælder, dersom ingen anden tidligere har fået lovning derpå. Sådanne reservationer hører til undtagelserne i de norske og danske bevillinger (kun set i 5.5.1614 og 20.4.1626 henholdsvis 20.6.1636). Dette tyder på, at kancelliet på den tid ikke havde tillid til sin kontrol med fangsten på Island.

Momm'ernes storhed og fald (1641-67)

Hvis oplysningerne bag bilag 6 er helt pålidelige, er bare 3 af Islands ca. 20 sysler ikke på een eller anden måde under familien Momm i året 1641. Sandsynligvis er hele den islandske falkefangst Momm'ernes kort tid efter.

Torstenson-krigen 1643-45 og Karl Gustavkrigene 1657-59 forhindrer kongemagten i at gøre noget ved Momm'ernes imperium, som forlængst handler med meget andet end falke, på tværs af kongens merkantilistiske ønsker. Det er også på denne tid, under Brømsebro-fredsforhandlingerne, at Christian IV er fristet til at pantsætte Island til Hamburg for 500.000 Rdl [10].

Momm'erne ser i begyndelsen af 1640'erne deres snit til at fragte fangsten direkte til Nederlandene, og i 1646 får de Christian IV's tilladelse (via prinsen af Oranien) til denne trafik.

Momm'erne har nu endnu bedre muligheder for at oprette et handelsimperium på øen, og foreløbig får de ingen modstand fra danskerne. Men da de også begynder at sælge falke til udlandet uden om deres gamle kompagnoner Verbruggerne, løber de ind i retssager. De kommer nu i kontakt med et selskab, der har koncession til at fiske laks ud for Island, men her er kompagnonerne danskere, med tilknytning til Det Islandske Kompagni i København. Inden samarbejdet er kommet rigtigt i gang, har Momm'erne afsløret hensigter, der er i strid med regulativet for Det Islandske Kompagni; det ender med nye retssager, og Momm'erne mister den danske konges gunst. På grund af krigene kan de dog endnu slå sig igennem en tid, men i 1662 forbyder Frederik III al udenlandsk fangst og køb af falke på øen, ifølge van Oorschoot med den begrundelse, at bestanden er blevet kraftigt formindsket ved de mange års intensive fangst [11].

I 1667 forsvinder Momm'erne endeligt fra scenen.

Stigende kongelig interesse 1649-80

Siden 1634 havde kongemagten ikke forsøgt at få falke hjem fra Island til eget brug. Frederik III havde i 1648 sendt en falkefænger til Norge, men som fortalt i kap. 3 opgav han at kunne udnytte norsk falkefangst til eget brug. Imidlertid satsede han også på Island; i brev af 6.2.1649 meddeler han Henrik Bjelke, at han ønsker at denne på sin rejse derop skal medtage to falkefængere, som skal fange til kongens eget brug. I brev af 10.5.1655 meddeles det, at "vore falkefængere" Jacob von Hube med følge er beordret til Island for at fange falke. De skal have samme underhold på rejsen som de plejer. 2.5.1656 meddeles, at "vores falkefængere" Bartholomæus Roland o.a. er sendt til Island for at fange falke der. 19.12.1657 beordres Islands befalingsmand Henrik Bielke at udbetale 180 Rdl til falkefænger Hendrik Willumsen.

17.5.1662 gentages forbudet mod fremmede købmænds køb af falke fra lokale fængere, når købmændene ikke har særlig tilladelse.

28.4.1663 beordres Henrik Bielke til at underholde "vore falkefængere", som er sendt til Island for at fange falke til kongens egen fornødenhed. 29.6.1666 beordres Henrik Bielke at finde et bekvemt skibsrum til falkenes udførelse det år, for ca. 200 Rdl at tage fra skatkammeret. 19.5.1671 befales Henrik Bielke, at de falke, der er fanget forrige år, skal afgå fra Island med det første skib til København. 5.5.1674 indskærper kongen forbudet mod fremmedes handel på Island, 16.4.1681 befales Henrik Bielke at lade "vore" falke fragte fra Bessestad med skibe, der er at få der i nærheden, ligegyldigt hvem de tilhører. Og 30.4.1701 indskærpes nok en gang forbud om ulovlig handel på Island [12].

Disse data (fra Ketilson) kan suppleres med følgende fra "Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III og Christian V's Tid": 7.10.1673 "Rigens admiral for islandske falke, 549 Rdl, 2 m." - 10.11.1674 "Henrich Bielcke rigens admiral for falke 506 Rdl" - 16.3.1676 "falkenermesteren til de islandske falkis underholdning, som blev kejseren tilsendt, efter regenskab 59 rdl 2 m." - 28.12.1676 "falkenermesteren efter regenskab, som hr oberjegermesteren har atestered, 307 r." [13].

Efter så mange års passivitet virker disse aktiviteter overvældende. De islandske falke er virkelig kommet i kongeligt søgelys. Og der er sket noget afgørende: det kongelige danske falkoneri er ved at komme igang.

Under kgl. falkoneri 1680-1810

Som det vil blive udredet i kap. 7, blev der under kong Christian V, formentlig i 1680, oprettet et kongeligt falkoneri eller falkevæsen, med hovedstationen Falkonergården på Frederiksberg..

Da statistikkerne og informationerne fra dette falkoneri først bliver sammenhængende og fyldige fra ca. 1730, er det ikke så vigtigt, at vi ikke kender indstiftelsesåret med fuldstændig sikkerhed. Selve institutionens opbygning, bemanning og funktion tegner sig først tydeligt fra 1730'erne. Det er det indtryk, jeg får fra Jacobsen, Weismann og van Oorschot, der alle har studeret arkiverne.

I et brev af 22.7.1765 efterlyser falkonermesteren en ny instruks for falkoneriet; den gamle menes at være gået tabt under Københavns brand i 1728. Der turde være en del mere materiale forsvundet ved den lejlighed, og det er måske årsagen til, at billedet først bliver tydeligt i 1730'erne.

Frengangsmåden efter ca. 1730

Den praksis, der fremgår af dokumenterne efter 1730, og som sandsynligvis har været gængs længe før, er følgende:

En halv snes islandske mænd med fangstprivilegium udstedt af amtmanden fanger flyvedygtige falke i løbet af senvinteren og foråret. Hver mand har fået et distrikt anvist. Nogle distrikter synes at have flere fængere. Ved midsommertid begiver de sig til Bessestad ved Reykjavik med deres fangst. Her ved Falkehuset har en falkoner fra Falkonergården i København, "rejsefalkoneren" indfundet sig med en hjælper eller to. Falkene bedømmes. Nogle kan straks antages eller kasseres, andre må holdes under observation i en uge. De skal også klassificeres (hvid/halvhvid/grå), og her opstår let uenigheder. Når falkefængerne har fået deres betaling eller anvisning, kan de drage hjem. Nogle af dem har fået anvist mere end 100 Rdl, hvilket på den tid er en usædvanlig høj årsindtægt på Island [14].

Tidsplanen er formentlig udviklet, så den stemmer med gode chancer for fangst og for rimeligt vejr under sejladsen. Afleveringen ved sankhanstid giver en yderligere fordel, som ikke behøver at være tilsigtet: den islandske gerfalks redeunger er endnu ikke flyvedygtige i slutningen af juni, og kontrollanten i Bessestad vil straks kunne identificere og kassere sådanne redeunger.

Trods den pæne indtægt omtaler falkefængerne sig selv som fattige mænd i deres bønsskrift til overjægermesteren af 20.7.1739. Heri udmales deres trængsler. De starter fangsten allerede ved juletid, og skal således holde falke på kost i op til et halvt år, før de kan afhænde dem til rejsefalkoneren. Nogle af dem henter falke på Lange-næs, i Islands nordøstligste hjørne, og har en rejse på 70 mil til Bessestad. Halvdelen af falkene mistes under transporten og ved bedømmelsen i Bessestad. Endelig har frosten i maj ofte ødelagt falkenes æg; når sådant er indtruffet, må man være tilbageholdende med fangsten i nogle sæsoner for at bringe bestanden på fode igen. Og taksterne har ikke været justeret i 40 år.

Det skal nok være rigtigt, at afstanden fra Langenæs til Bessestad kan opgøres til 70 mil (ca. 500 km) ad elendige veje, men det er uklart hvilken betydning de østlige distrikter har for fangsten i 1700-tallet; herom mere senere. Det er også diskutabelt, om fangsten altid er startet så tidligt som angivet; i alt fald foreskrives 1. marts som begyndelsesdag i senere skrivelser [15].

Vanskelighederne bør ikke forbigås. Den største vanskelighed er nok den, at det er meget dyrt at have falke på kost. Vi skal senere se på spørgsmålet i forbindelse med rejsen fra Island til København. Men falke skal have 200-300 gram skært kød om dagen, og har man 10 af dem på kost i over tre måneder, skal der skaffes over 200 kg kød. Det mærkes i husholdninger med små kreaturhold. De falkefængere, der ikke har

formue, kommer let i afhængighed af de lokale rigmænd, dvs. de bliver sysselmændenes (de kongelige, lokale embedsmænds) tjenere. Efterhånden bliver nogle sysselmænd også indehavere af fangstilladelser.

Om denne udvikling er der delte meninger i København, og falkonermestrene bliver spurgt eller giver uopfordret deres besyv med [16]. De er ikke i tvivl om, at det er uheldigt, at fagfolk kommer i lommen på "fuskere", og de mener, at megen kassation og deraf følgende chikaneri og besvær kunne undgås, hvis man indskrænkede bevillingerne til fagfolkene. Men overjægermesteren er naturligvis, desværre, embedsmændenes fortaler.

I bilag 7 er opstillet de navne, som fremstår i korrespondancen fra den tid vedrørende fangst på Island. Det drejer sig om mellem 40 og 50 personer. Det er ikke altid klart, hvem der er de egentlige fængere, og hvem der er sysselmændenes "karle og fuskere". Fængerens Skule Poulsen må i 1761 aflevere det meste af sin fangst til sysselmanen, går derpå fallit og kan ikke mere fange. Sysselmændene sætter tilfældige karle til at passe på falkene, og det er sådanne fuskere, der transporterer dem til Bessestad. Det lyder rimeligt, at kassationsprocenten bliver stor, når falkene "seer ud som u(g)ler, som have hverken vinger eller Rumper (halefjer), saa er ingen fremmed Puissance (fyrste) tienet dermed" (30.4.1763).

Men tilbage til bilag 7. Læseren vil ikke være i tvivl om, at fuskere eller fagfolk, navnene klinger islandsk. På nær eet, Johan Christoffer Gottorph, der er medunderskriver i klagebrevet af 1739. Han er formentlig i familie med den Lauritz Gottrup, der i 1680 var flyttet fra Danmark til Island [17]. Det var helt andre navne, man hørte om i 15- og 1600-tallet, se bilag 9.

Ved at kombinere oplysninger fra Jacobsen og van Oorschot kan der opstilles en ret omfattende statistik for mængden af de indskibede og afsendte falke, se bilag 8. Det skal erindres, at antallet af fangne falke har været større; en del er døde eller sat i frihed før indskibningen: i fælden, i fangenskabet, ved transporten til og under opholdet i Bessestad. Mellem 12 og 40 % blev kasseret i Bessestad, se kap. 7.

Som det vil bemærkes, er statistikken næsten sammenhængende for perioden 1731-93. Tallene for de grå falke svinger mellem topperioderne 1733-35, 43-46, 51-54 og 61-65 og mellemliggende bundperioder. Om disse svingninger er en følge af fangsten eller er rent biologisk betinget, kan jeg ikke afgøre.

Der er også et fald i tallene gennem sidste trediedel af århundredet; her kunne man fristes til at mistænke en tilbagegang i bestanden, fx forårsaget af den intensive fangst, men andre faktorer medvirker. Man søgte nemlig efter 1765 at tilpasse fangstens størrelse til det vigende behov, se kap. 7. Det er helt sikkert, at den franske revolution satte et effektivt stop for den fyrstelige falkejagt i Europa, men interessen havde været stærkt nedadgående i årtierne før.

Det meget lave tal for 1785 og den manglende oplysning for det følgende år [18] hænger formentlig sammen med den store katastrofe, der ramte Island i 1783-84: Skaftafjæld-vulkanens langvarige udbrud [19]. Imidlertid var den omtalte reduktion af fangsten slået igennem; falkonermester Frederik Petersen konstaterede i brev af 18.5.1785, at "de nuværende få falkefængere ere alle gamle mænd".

Der er også kraftige variationer i antallet af hvide (og halvhvide) falke, men slet ikke i takt med svingningerne for de grå, hvilket formentlig blot afspejler, at de grønlandske gæsters antal er betinget af forholdene i Grønland og Grønlandshavet, ikke af forholdene på Island.

Hvide falke og digression til Grønland

De hvide falke var der næsten altid mangel på; det var undtagelser, at man i 1745 hjembragte 21, i 1751 42, i 1752 18 og i 1753 22; se bilag 8. Men man havde svært ved at stille sig tilfreds med, at det var undtagelser. Hvorfor kunne det ikke lade sig gøre hvert år?

En forklaring lød på, at man ikke var energisk nok med at sende ekspeditioner til de østlige distrikter. I fængernes klageskrift af 20.7.1739 omtaltes det nordøstligste punkt på Island, Langenes, som et af de distrikter, der blev fanget i, og 17.2.1740 anbefalede falkonermester Verhagen at sende flere ekspeditioner til østlandet for at få flere hvide falke.

Man var godt klar over, at de hvide falke kom fra Grønland. Man havde den opfattelse, at de kom med drivisen fra nord; når drivisen udeblev, udeblev de hvide falke. Man antog, at nogle hvide ynglede næste sommer på Island parret med grå, hvorved de halvhvide skulle fremkomme [20].

I 1761-65 var fangsten af islandske falke så rigelig, og behovet samtidig så formindsket, at man besluttede at reducere fangsten på Island. Herom mere i kap. 7. Men kunne man samtidig øge fangsten af de hvide, som der åbenbart altid var mangel på?

Diskussionen blussede op igen. Principielt er det vel rigtigt, at da fængereren på Island anvendte et ret mobilt fangststudstyr, kunne han bare flittigt opsøge de hvide falke over hele Island, også i de østlige dele, og lade de grå flyve. Men en ubekvem og usikker levevis måtte det blive, og fremgangsmåden fristede til tyvstart allerede ved juletid for at være forud for konkurrenterne. Og fangstsæsonen var fastsat til at starte 1. marts, antagelig for at undgå falke, der havde siddet på pind i mere end 4 måneder, når besigtigelsen i Bessestad fandt sted. Falkonermester Verhuven frarådede ekspeditioner til østlandet i brev af xx.12.1765. Hans søn, svenden Henrik Verhuven, hævdede 20.9.1777, at efter at man i 1769 havde begrænset fangsten af grå og halvhvide til 100 stykker, og yderligere i 1773 havde forbudt hver fænger at fange flere end 7 grå og halvhvide (medens de hvide stadig måtte fanges i ubegrænset antal), var al fangst indskrænket til nærmeste omegn af fængernes bopæl. Der kom ingen fængere østpå, og det var årsagen til, at ingen hvide falke blev fanget. Men falkonersvend Pedersen hævdede 18.5.1785, at det før i tiden lod sig gøre at fange hvide i de vestlige sysler.

Man var fra middelalderen bekendt med, at der var mange hvide falke på Grønland. I det norske skrift "Kongespejlet" fra ca. år 1225 siges det om Grønland: "Der er mange falke i det land, som i andre lande ville blive betragtet som stor kostbarhed, hvide falke; der er flere sådanne end i noget andet land, men landets beboere forstår ikke at drage nogen fordel deraf." [21].

I Kroka-Refs saga berettes om 5 hvide bjørne og 65 hvide falke bragt fra Grønland til Norge på eet skib [22]. Selv om beretningen er utroværdig, og selv om det tydeligt fremgår af "Kongespejlet", at nordboerne på Grønland ikke fangede og ikke eksporterede falke, så er det en mulighed, der har beskæftiget sindene dengang og siden. Det bør derfor ikke undre, at man i 1777 overvejede at fange falke på Grønland, men man indså, at vanskelighederne med at skaffe føde på Grønland og undervejs til Danmark ville blive uoverskuelige [23].

KAPITEL 5. SKABNINGENS HERRE

Brugere af falke

Menneskets opfattelse af sig selv i forhold til sine omgivelser er i konstant udvikling, og perioden 1523-1810 er ingen undtagelse i så henseende. Alligevel kan vi måske, med hensyn til synet på den vilde natur, tillade os at se periodens naturfilosofi under eet. I reformationstiden kunne man henvise til bibelens ord om, at mennesket er skabningens herre. I oplysningstiden lyttede man til den rene fornuft, der fortalte, at menneskets lykke og fremgang beroede på flid, kløgt og vindskibelighed. Resultatet var i begge tilfælde: naturen var til for at blive brugt eller bekæmpet af mennesket.

Måske var man bekymret for dommedag, hekse og sjælens frelse, men tanker om truede dyrearter, miljøkvalitet og "Naturens Undergang" hørte en fjern fremtid til.

Så enten brugte man falkene, eller man bekæmpede dem, alt efter situation og behov.

Til brugergruppen hørte en lille kreds af europæiske fyrster og fornemme, der gerne deltog i eller overværede falkejagter for sportens og prestigens skyld, og som eventuelt for yderligere at markere deres position selv bekostede falkonerier, lod falkonerer ansætte, falke anskaffe etc. Tæt forbundet hermed var det danske kongehus, der kunne levere, eventuelt forære, de ønskede falke til de egentlige brugere og som derigennem vandt goodwill og prestige ude i verden. Til gruppen hørte endvidere de mange falkefængere, lokale som tilrejsende, samt falkeopkøbere, der herved fik en indtægt, måske et levebrød.

Men først og fremmest bestod brugergruppen af de professionelle falkonerer, der ud over fangstteknikken også beherskede kunsten at tæmme og dressere de menneskesky, vilde falke til nyttige hovedaktører i det skuespil, man kaldte falkejagt, og som falkonererne også var regissører af.

For falkonererne var en fortsat tilførsel af vilde falke, og en fortsat interesse for falkejagt ved fyrstehofferne, af vital betydning.

I 1700-tallet var der stadig enkelte europæiske fyrster, der personligt hengav sig til falkejagt, således kurfyrst Clemens August af Köln (1700-1761) og markgreve Carl Wilhelm Friedrich af Brandenburg-Ansbach (1712-1757), men andre steder blev interessen for falkejagt mest vedligeholdt af de professionelle falkonerer.

Kraftcentret for det europæiske falkonervæsen lå i Brabant i Nederlandene. Det er naturligt at vende opmærksomheden derhen.

Falkonererne fra Brabant

Den gamle nederlandske provins Brabant, der omfatter det nuværende Sydøst-Holland og Nordøst-Belgien, fik meget tidligt betydning for falkoneriet.

Allerede før år 750 sendte biskopmissionæren Bonifatius falke og høge til de angelsaksiske konger, muligvis fra dette område [1]. I 900-tallet fangede man falke omkring byen Arendonk [2]. Fra 1325 har vi en spansk fyrstes ord for, at falkonererne fra Brabant var de bedste i verden [3]. Omkring 1500 har vi det allerede omtalte kejserlige skrift, der omtaler de mange falkonerer fra Brabant, som rejser til Norge og Danmark, hvor de får mange vandrefalke og gerfalke.

Byen Valkenswaarde blev efterhånden den førende by for falkoneriet. Under den hollandske frihedskrig mod spanierne (1568-1648) flygtede en del falkonerer, navnlig protestantiske, fra Syd-Brabant til Valkenswaarde. Til slutningen af 1700-tallet var hovedpersonerne på Falkonergården ved København første og anden, ja måske tredje generations brabant, stadig knyttet til Valkenswaarde. Byen eksisterer endnu og har et falkonermuseum.

Det er naturligt at spørge, hvorfor denne egn og dens befolkning fik så stor betydning for falkoneriet i Europas middelalder, renæssance- og enevoldsperiode. Det er da også et spørgsmål, som hollandske historikere har beskæftiget sig med. Svarene herpå er ikke helt tilfredsstillende.

1) Det hævdes, at Brabant lå i vandrefalkenes trækrute både forår og efterår [4]. Området ligger dog langt fra kysten, og kan ikke fremkalde en sammenstuvning som ved de berømte kyst-træklokaliteter: Bosporus, Gibraltar, Falsterbo, Skagen, Rødby på Lollands sydkyst samt de smalle landtanger ved Preussens og Kurlands kyster.

Over de hedearealer i Brabant, hvor fangsten foregik, skulle koncentrationen nok heller ikke være al for kraftig. Det drejede sig jo om at fange falke, at fange deres opmærksomhed, at lokke dem i et net. På et sted, hvor byttedyrene også koncentreredes, var det nok vanskeligt at fange falkenes opmærksomhed. Hedelandet i Brabant repræsenterede måske en balance mellem en moderat falkekoncentration, og stedet hvor de let lod sig lokke.

2) Det karrige hedeland i Brabant gav ikke sine beboere mulighed for noget udbytte ved agerbrug og kvægavl; forarmelsen i denne egn i de ellers blomstrende Nederlandene var markant, og trods alle påstande om middelalderfyrsters umenneskelighed var man måske på højere sted bekymret for almuens i Brabant. Man afveg derfor, i alt fald i perioder, fra de gængse europæiske jagtlove, der kun tillod fyrster og herremænd jagtret.

I Brabant kunne alle jage "fjer for fjer og hår for hår", dvs. med falke og høge på fuglevildt, med hunde på hårvildt. Denne ret blev skriftlig sikret ved den "lykkelige indsættelse" af en ny hertug i Brabant i året 1356, men menes at have været en sædvaneret længe før [5].

3) Nederlændernes fornemmelse for købmandsskab og handel havde en lang tradition; måske tilbage til den tidlige middelalders frisere. Fangstaktiviteterne fik derfor ikke lov til fortsat at have karakter af bibeskæftigelse, men udviklede sig til professionalisme. Hertil bidrog også en stigende knaphed på falke i Europa, efterhånden som civilisationen bredte sig. Fra det fattige Brabant udgik også andre særprægede handelsfolk, de såkaldte teuter, der med deres kærre med varer kom til Nordtyskland og Danmark fra begyndelsen af 1600-tallet [6].

Brabant og Skandinavien var ikke disse falkonerers eneste operationsområder. De rejste op til Kola-halvøen og Island og ned til Podalen, de fangede på Kreta, og mange af dem blev ansat ved Europas fyrstelige falkonerier [7].

Det vil nok ikke være for meget at påstå, at Brabants falkonerer opnåede en monopolstilling i Europa. Kun een potentiel konkurrent kan anes: den preussiske falkonerskole, der blev oprettet i 1396 [8], medens området hørte til Den Tyske Orden (1226-1410). Kombinationen af riddere, der kunne fristes til at gå på falkejagt, og de fremragende fangststeder ved Østersøkysten, lovede muligheder. Men ridderne var i dette tilfælde også gejstlige af streng observans, der ikke gik på falkejagt. Nederlændernes profitfornemmelse manglede også; ordensridderne og deres efterfølgere i hertugdømmet, senere kongeriget Preussen, forærede falkene bort til kejsere, konger og fyrster. Kejser Maximilian nævner da også, at "der Hochmeister auss Preussen gibt auch einem Fursten von Osterreych zu schirm geldt seines Ordens; 12 Stuckh Valkhenn." [9].

Det var også omtrent hvad de danske konger gjorde, i 1500-tallet sparsomt, i 1600-tallet i stigende grad og i 1700-tallet helt udbygget. Men konsekvensen af denne fyrstelige metode blev både for det danske og preussiske falkonervæsen dyb afhængighed af nederlandsk kommercielt netværk, transport og ekspertise [10].

Bekymring for misbrug og rovdrift

Den omtalte gruppe af falkebrugere var måske set med nutidens øjne ikke netop falkenes beskyttere og venner; de lod i alt fald ikke falkene være i fred. På den anden side vidste de, at hvis de tog for meget i een sæson, ville det kræve tilbageholdenhed i en senere. Og da flere af dem havde sønner, som skulle arve deres profession, kunne de endda på en meget kontant måde være interesseret i, at der ville være falke nok til deres efterfølgere, ja måske endda i endnu senere generationer.

Man kan spore bekymring for rovdrift på falkebestanden i Frederik II's brev af 15.6.1560, hvor hans generelle forbud mod udtagning af falkeunger fra rederne motiveres " ... på det at vore og kronens falkelejer ikke skulle blive øde."

Frederik III gentog forbudet om, at købmænd ikke uden speciel tilladelse måtte købe falke på Island (17.5.1662). van Oorschot forklarer forbudet med, at antallet af falke på Island var reduceret betydeligt gennem de sidste årtiers intense fangst [11].

Bekymringer om falkebestanden kommer også til udtryk i de islandske fænger's bønsskrift af 20.7.1739: " ... i maj, da de søger deres rede, hænder det, at der kommer så stærk sne og frost, så at æggene fryser; og i fald at det kom så vidt, at ungerne omkom, kan vi ej tage een (af de flyvende ældrefugle) fra, hvorover vi må miste alt for at prækavere yngelen til næstkommende år."

Nogle af datidens falkonerer og fængere og deres arbejdsgivere var således indstillet på selvjustits og behersket brug af falkene. Man kan godt kalde det naturbeskyttelse.

Bekæmpelse af rovfugle

En sådan holdning var ikke udbredt. Bønder, herremænd, skytter, jagt- og skovfolk mente, at rovfugle var skadedyr, som røvede fjerkræ, mindre husdyr og småvildt. Det er velkendt, at denne opfattelse radede fra ca. år 1800 frem til ca. 1950, men man forestiller sig måske, at før den tid var holdningen mindre fjendtlig. Weismanns bog om jagten og vildtets historie, som følgende udredning henter eksempler fra, afliver denne vrangforestilling.

Olaus Magnus, der i 1555 udgav et værk om Nordens lande, omtalte også de nordiske falke. "Under alle omstændigheder frembringer Skandinaviens bjerge falke, der er meget vilde og tillige meget ædle, og til tider hvide. De indfødte skyder ikke disse fugle med deres armbrøster, men freder dem, som var de hellige, forudsat de ikke gør for megen skade. I så tilfælde vil heller ikke de slippe for armbrøstens pile, uanset hvor ædle og hvor hvide de er ..." [12].

På Island var drab af falke forbudt ved en gammel lov, ja, forseelser af den art kunne straffes med døden helt frem til 1752 [13]. Det er ikke oplyst, om denne strenge bestemmelse har været håndhævet, men bare det, at man har måttet true så kraftigt, tyder på, at ikke alle islændinge var begejstrede for øens kostbare gerfalke.

I 1618 fik en jæger ved Roskilde besked på at nedlægge høge og ørne, men derudover intet vildt, som han ikke direkte blev beordret til [14]. I 1758 foreslog man, at den danske almue, der ville have tilladelse til at sanke brænde, som modydelse skulle forpligte sig til at nedrive reder og ødelægge æg og unger af glenter, musvåger og høge; forslaget fik ingen praktisk betydning, da de fleste kvassamlere var gamle kvinder [15].

Overjægermesteren foreslog forgæves i 1756 og 1761 at få indført skydepenge for de fleste rovfugle, og da han i 1770 gentog forslaget, nægtede kammeret at forestille det for kongen, fordi det var noget nyt, at det krudt og bly, der leveredes jagtbetjentene, også var til ødelæggelse af rovvildtet [16]. Men i 1778 lykkedes det endelig at få indført skydepræmier for bl.a. musvåger og falke (skydepræmier for ørne havde længe eksisteret), og denne politik blev, efter nogle pauser, knæsat få årtier efter [17].

Den fjendtlige holdning til rovfugle på den tid var sikkert fælles-europæisk. Den engelske naturforsker Gilbert White berettede i 1778 om en nabo, der havde mistet en del kyllinger på grund af en spurvehøg. Han satte et net op og fangede den. Han skar vinger, kløer og næbspids af og kastede den arme høg for hønsene, der hakkede den ihjel [18].

De nævnte eksempler er alle udtryk for tidens rovfuglebekæmpelse. To yderligere eksempler er lidt specielle. Som allerede omtalt p. 32 sendte Christian IV 30.4.1619 en alarmerende rapport om ødelæggelser af falkenes æg og unger på Island. 16.2.1764 var falkonermester Verhuven bekymret for, at visse islændinge (vistnok sådanne, der i Bessestad fik kasseret en stor del af deres fangst) "... skulle være så ilde sindede at ødelægge falkerederne ...". Realiteterne bag disse bekymringer er usikre, men tilfældene var måske hverken rovdrift eller udryddelseskrig; snarere var de hævnakter rettet mod rejsefalkoneren, mod falkonervæsenet, mod kongemagten, kort sagt: mod systemet.

Den store udryddelseskrig i 1800-tallet var altså ikke udtryk for en ændring i holdningen til rovfuglene, tværtimod. Krigen havde været erklæret flere århundreder før, men man havde anset krudt og kugler for at være for dyre til rovfugle. Måske kunne klagerne over rovfuglene også først rigtig høres, da de mange landmænd begyndte at få indflydelse, og da fasanerierne dukkede op overalt.

Det ser ikke ud til, at rovfuglebekæmpelsen i den her behandlede periode generede falkebrugernes interesser. Den kraftigste bekæmpelse foregik i Danmarks vildtbaner og skovdistrikter, og ramte i første omgang rovfuglearter, som ikke havde betydning for falkoneriet. Dog var der nu og da brug for lærkefalte og duehøge, og det kneb i sidste halvdel af 1700-tallet med at skaffe dem fra Danmark [19].

Da falkoneriet kom i vanskeligheder ca. 1760, var problemet da heller ikke svigtende tilgang af falke, men svigtende aftagere, se kap. 6 og 7.

Overjægermesteren, der stod både for jagtvæsenet og falkevæsenet, kunne måske befinde sig i en moralsk konfliktsituation; han skulle både gå ind for rovfuglebekæmpelse og for falkenes beskyttelse. Som sagt overlappede de to verdener ikke hinanden ret meget, og hvis han var tilpas kynisk, kunne han i falkefangsten på Island og i Odsherred se en mild form for rovfuglebekæmpelse. Drabene på snesevis af gerfalke i 1760'erne (se kap. 7) kan næppe have givet ham søvnløse nætter.

Men var der da, ud over professionelle falkonerer og kongelige falkegavegivere, slet ingen dengang, som bekymrede sig om rovfuglenes fremtid? Hvad med naturvidenskabsmændene? En af dem, oven i købet Linné, hvis navn stadig har ry blandt botanikere, zoologer og ornithologer, havde jo held til at bese en falkefangsthytte i 1734. Havde han nogen kommentarer i den forbindelse?

Jo, han var forundret over, at disse fransoser og nederlændere drog den lange vej op til Sveriges og Norges bjerge hver sæson for at hente disse falke og tjene pænt derved. Ikke for falkenes skyld, næh, men fordi det burde have været svenskere, der havde lært sig kunsten [20].

Kan man i vore dage, på baggrund af det fremlagte materiale, nære alvorlig mistanke om, at den tids fangst og bekæmpelse reducerede falkebestandene?

Statistikkerne fra den gang er tynde. Der blev udført over 100 vandrefalke fra et dusin lejer i Skånelandene i efteråret 1547, og der blev fanget 10-15 vandrefalke årligt per efterårssæson i Odsherred omkring 1770. Tallene er ikke helt sammenlignelige, men en drastisk nedgang vidner de da ikke om.

Tallene fra Island i 1700-tallet er fyldigere. Ifølge bilag 8 blev der i tiåret 1731-40 indskibet 840 islandske gerfalke; i tiåret 1764-73: 930. Det vil heller ikke her være muligt at hævde, at bestanden er reduceret. Så sker der ganske vist et fald i forsyningerne i de følgende årtier, men som forklaret andetsteds: der er et drastisk fald i

efterspørgslen. Flere og flere falkonerier nedlægges, og den danske centralstyrelse må naturligvis reagere herpå med nedskæringer af antallet af fængere på Island og af fangstkvoter.

Falkefængernes arbejdsforhold i Norden

Som omtalt i de forrige kapitler var der lokale falkefængere i Danmark, Norge og på Island.

Om de danske, som var lokaliseret til Lolland-Falster, (muligvis også ved Ribe i 1608-16), ved vi intet, ud over at de er nævnt så tidligt som i 1589, så sent som i 1670'erne, og formentlig har været på færde i 1702. Intet tyder på, at deres virke betragtedes som ulovlig.

I Norge må der, i alt fald i visse distrikter, have været en gammel tradition for lokal falkefangst, som ikke respekterede, eller som ikke faldt ind under, kongens rettigheder. Myndighedernes holdning til denne fangst ses at have været stærkt svingende i den her behandlede periode.

Under kong Frederik II (1559-88) indskræpes det i bevillingerne til de udenlandske fængere, at de ikke må "selv tage eller ved nogen anden lade nedtage nogle unge falke af redet". Ved "nogen anden" kan vanskeligt forstås andre end indfødte. Men d. 11.7.1607 fik menige bønder over Jæderen, Mandal og Lister brev fra kong Christian IV om kun at måtte afhænde "falkeunger eller gamle eller unge falke" til grev Mouritz af Oraniens udskikkede.

I 1680 og 1691 er der et par sager rejst mod nordmænd, der ulovligt har fanget falke og ulovligt har afhændet dem til købere lige på den anden side af den svensk-norske grænse. I det ene tilfælde har forbryderen endda brugt den lovlige fængers fangsthytte, efter at denne var vendt hjem til Nederlandene [21].

30-40 år senere ser det igen anderledes ud. Forpagterne af den norske fangst forsøger i 1721 at udnytte de lokale norske fængere til falkenes pleje og transport. Dette afviser de; de hævder, at de ikke har viden nok til at holde liv i falkene over længere perioder [22]. Fra 1724 gives en oplysning fra rentekammeret om, at norske bønder medvirker ved falkefangsten, altid med de udenlandske falkonerers tilladelse, og til tider endda med brug af deres fangstredskaber under deres fravær [23].

I midten af 1600-tallet forekommer en del klager fra udenlandske fængere, der er blevet forulempet, men de kan meget vel hidrøre fra de stridigheder, der dengang stod på mellem forskellige udenlandske falkefængere (Verbruggen/de Gier 1637-39, Verbruggen/Omb's 1648-50) [24].

De islandske fængere må have eksisteret siden middelalderen, kan påvises i slutningen af 1500-årene, og må have været aktive fra 1662 og frem til sidste officielle falkesending fra Island i 1806. Om deres eksistens og lovlighed i tiden 1614-62 er vi ikke godt oplyst ud fra det her foreliggende materiale. Men i den periode rådede nederlandske falkeopkøbere over øen, og kan meget vel have brugt islandske fængere. Om de islandske fængeres vilkår i 1700-tallet følger mere i kap. 7.

Falkefængernes krav om arbejdsro, og hemmelighedskræmmeriet, der omgav deres virke, kan have irriteret mere jævne mennesker. I 1742 og 1756, hvor Falkonergårdens betjente forsøgte at fange vandrefalke i Kgs. Enghave og Hvidovre vest for København, udartede irritationen til ødelæggelse af grej og trusler om prygl. Overjægmesteren måtte anmode amtmanden om at skaffe ro på fangstpladsen [25]. Københavns nærmeste omegn var allerede uegnet til falkefangst, men selv i Odsherred var forholdene ikke tilfredsstillende [26].

I øvrigt kendte man også til stridigheder mellem falkefængere og bønder hjemme i Brabant [27].

Men sådanne bataljer må have hørt til undtagelserne ude i de mere øde distrikter. Hvor fængerne kom år efter år, kunne de vel heller ikke fortsat vække opmærksomhed. Formentlig slog nogle af dem sig ned i Norden. Hendrich Villumsen (1586, Helsingborg) og Villum Adams med viv (Helsingør, 1628-36) er sikkert eksempler herpå, og Birgitte Melchers (1588, Køge Kro) og Meinekke Villumsen (1616, Gotland) var måske enker efter fastboende nederlandske fængere.

KAPITEL 6. FALKEGAVER

Falke i diplomatiets tjeneste

I middelalderen blev foræringer af falke og høge ofte brugt i forbindelse med indgåelse af aftaler eller traktater mellem nationerne.

Hakon Jarl af Norge, der omkring år 960 kom i skatafhængighed af kong Harald Blåtand af Danmark, var gået ind på en aftale om at yde 100 mark guld og 60 høge. Det er usikkert, om ydelsen skulle præsteres på een gang eller over tre år [1].

I juni 1368 fejredes et kæmpebryllup i Milano mellem hertugens datter og en engelsk kongesøn. Mellem bryllupsgæsterne var Petrarca, Chaucer og Froissart. Til hver af de 18 retter skænkedes gaver til de fornemste af gæsterne, og gaverne var i tre tilfælde rovfugle: 6 duehøge, 12 spurvehøge og 6 vandrefalke.

Og gaverne var afstemt til traktementet; duehøgene ved harestegen, spurvehøgene ved vagtlerne, og vandrefalkene ved vildænderne [2].

Efter slaget ved Balkanbyen Nicopoli i 1396, hvor en forenet ungarsk-fransk ridderhær havde lidt et forsmædeligt nederlag til tyrkerne, var mange kristne riddere faldet i fangenskab. I løsesummen indgik bl.a. 12 hvide gerfalke leveret af hertugen af Milano [3].

I de netop anførte eksempler blev falkene foræret i tilknytning til bestemte begivenheder, men sideløbende hermed udvikledes også gavegivnings-skikke, der kunne få karakter af tribut. Således forærede nævnte hertug af Milano i forvejen hvert år sultanen to gerfalke [3].

Det kunne også ske, at en lensmand var forpligtet til at levere falke til sin lensherre. Et eksempel herpå haves fra dansk reformationstid. I et forleningsbrev af 5.8.1540 på Åhus len (i Øst-Skåne) hedder det, at Byrrie Throlle skal derfor årligt til Københavns Slot yde 300 Mk. penge, en række varer, bl.a. 8 læster malt, 1 læst smør, 100 gæs, 200 høns og 1 falk.

De norske konger i 11- 1200-tallet forærede ved flere lejligheder de engelske konger falke, og senere forærede kong Magnus (Smek) Eriksson (af Sverige og Norge) hvide gerfalke til Avignon-paven Clemens VI i 1347. Kong Valdemar IV Atterdag af Danmark sendte også gerfalke og rideheste til Avignon-paverne, i 1365 til Urban V, i 1375 til Gregor XI [4].

Trods disse eksempler på fyrstegaver fra Norden er det opfattelsen, at den norske kongemagts interesse for styringen af falkefangsten først og fremmest var økonomisk vinding ved eksport af disse (islandske og norske) falke, og under alle omstændigheder var gaverne ikke led i en fast tradition [4]. Og for 1400-tallet er nordiske falke-gaver endnu ikke dokumenteret.

De russiske fyrster, senere czarer, gjorde flittigt brug af falkegaver, sikkert meget tidligt, men i alt fald fra 1400-tallet til tartarkhanerne, i 1600-tallet også årligt til den tyrkiske sultan og til Persien. Dementiew skelner mellem hædersgaver til naboer, som Rusland var ængstelig for, nådesgaver til dem der var i afhængighed af Rusland, og endelig bare gaver til dem man ville forbedre forholdet til [5].

Fast tradition for falkegaver var også udviklet i Øst-Preussen. Dette område tilhørte i 13- og 1400-tallet Den tyske Orden, der var en gejstlig ridderinstitution under paven, se også kap. 1. I 1523 blev protestantismen indført, og området var nu i ca. 100 år et verdsligt hertugdømme under Polen, men man opretholdt traditionen med falkegaver; i tiden mellem 1525 og 1587 forærede hertugdømmet Preussen 1359 jagtfugle, mest vandrefalke, til Europas fyrster [6].

De danske konger i 15- og 1600-tallet havde altså eksempler til efterfølgelse lige for døren. Om de også havde fået overleveret en beretning om tidligere norske kongers gavmildhed, som de kunne føle sig inspireret eller forpligtet af, er umuligt at sige.

Det er mere sandsynligt, at de blot lod sig lede af strømmen; som vi har set, kom der i 15-1600-tallet henvendelser fra private falkonerkøbmænd, senere også fra fyrster eller deres falkonerer, om tilladelse til køb eller fangst i den danske konges riger. Efterhånden kom der også anmodninger om falkegaver fra magtfulde fyrster, fx kejseren, eller fra nærstående familie, som fx kong Jacob I af Storbritannien, og sådanne havde de danske konger hverken magt eller vilje til at afslå. Kongens funktion som hertug af Holsten kan også have spillet ind, som omtalt i kap. 2.

Ved at være høflig og imødekommende kunne man håbe på at opnå prestige og goodwill, som måske ved anden lejlighed kunne være værdifulde.

Men ville et gavegiveri, der fortsatte over mere end 100 år, ikke efterhånden få modtageren til at føle, at han havde ret til denne årlige gave, at den bare var en slags beskyttelsespenge ("schirm geldt"), som kejser Maximilian havde anset de preussiske presentfalke for ? [7]

Goodwill'en blev måske tyndslidt med tiden. Men hvad ville konsekvensen blive, hvis Danmark stoppede leveringerne eller begyndte at kræve betaling for dem? Måske tænkte man slet ikke sådan, og i alt fald fortsatte man med præsterne, til det var helt klart, at de ikke længere var ønskede.

En spæd dansk begyndelse

Det vil erindres, at fangstlicenserne i 1500-tallet indeholdt bestemmelser om kongens forkøbsret, og at kongen tillige foretog generalindkald af falke. Kongerne ønskede altså til tider at indkøbe falke. Som omtalt i kap. 2 og 3 købte kongerne i 1500-tallet næppe falke hvert år, men sandsynligvis kun i årene med generalindkald. Blev de indkøbte falke så allerede dengang brugt som foræringer til udlandet, eller brugte kongerne dem til deres egen falkejagt?

Weismann mener, at Christian III jagede med falke (på skarver og hejrer) [8], og om Frederik II ved vi, at han havde en falkemester i tiden 1571-74 (se kap. 7). Dokumentation for, at disse konger drev falkejagt eller bare overværede sådanne jagter, har vi imidlertid ikke.

Men vi er heller ikke bedre stillet med hensyn til dokumentation for falkegaver før 1574. Tidspunkterne for generalindkaldene i 1500-tallet er: 13.8.1536, 23.9.1546, 21.8.1549, 28.(31.?)10.1550, 15.9.1557, 8.7.1582 og 28.7.1584. Kan disse datoer kaste lys over sagen?

Grevens Fejde sluttede officielt d. 8.8.1536 med Christian III's indmarch i København, og fem dage efter fulgte et generalindkald. Det kan ikke være tilfældigt. En rimelig forklaring er, at kongen har ønsket at belønne sine holstenske hjælpere og andre allierede med falkegaver.

Det er vanskeligere at sætte de andre tidspunkter i relation til noget historisk konkret, men gaverne kan være givet i forbindelse med mindre begivenheder, såsom at den fangne Christian II flyttes fra Sønderborg til Kalundborg i 1549, at kong Christian III i 1557 får besøg af sin datter og svigersøn, kurfyrsteparret af Sachsen, og at kong Frederik II i 1582 modtager den britiske Hosebåndsorden.

At Frederik II var gavegiver bekræftes af to andre tilfælde fra hans tid, 1574 og 86:

Øresundstolden var indstiftet allerede i 1429, men i lang tid kun som en mindre, fast afgift per passerende skib. Først i 1567 (under Syvårskrigen 1563-71) blev satserne af Torben Oxe ændret til vare- og lasttold, de blev også forhøjet, og dette gav formentlig tolderne en tættere kontakt med skibene. Den første ordre af denne art i dette

materiale er til Torben Oxe d. 9.10.1574: falkemester Truedsen skal udtage 16 par falke af dem, falkonererne udfører af riget. De skal foræres til engelske og tyske fyrster. Den næste oplysning af lignende art er, at hertugen af Brieg-Liegnitz i 1586 får foræret 10 falke til en pris af 100 daler, købt hos falkefænger Henrik Villumsen i Helsingborg [9].

Sundtolden må være underforstået i disse to tilfælde, og Kronborg er nævnt 28.7.1588 i en bevilling som et af de steder, hvor fangsten kan tilbydes kongens fuldmægtige.

På den tid forsøgte kongehuset også at købe falke på Island, se brevene 19.5.1579, 6.4.1589 og 19.4.1594, utvivlsomt med henblik på senere foræring.

For 1500-tallet er situationen altså den, at vi har nogle få sikre vidnesbyrd om falkegaver til udlandet i århundredets sidste årtier, nogle formodninger om andre gaver (eller kongens egen jagt) tidligere i århundredet, men slet ikke nogen antydning af gavegivning i større stil over længere årrækker.

Christian IV's falkegaver

Fra denne konges tid haves to generalindkald: 14.9.1620 og 26.1.1634. Den sidste gælder kun alle hvide falke fanget på Island og i Norge og Danmark. Heller ikke her er det oplyst, hvem falkene er tiltænkt, men i lyset af den følgende udredning vil man gætte på henholdsvis Frankrig og Østrig [10].

Fra perioden 1597-1641 haves ca. 30 breve om falke, kongen ønsker at købe ved tolden i Helsingør, og med angivelse af, hvem der skal være modtager. Kancelliet befaler tolderne at være falkonerer behjælpelige ved køb af falke fra skibene i Helsingør, og eventuelt med videre transport til udlandet. Falkonerernes udgifter skal dækkes af toldkassen; beløbet vil senere blive refunderet. Da brevene har karakter af ordreafgivelser, kan vi ikke i hvert tilfælde være sikre på, om det er lykkedes at efterleve ordren, men vil her formode, at det har det i de fleste tilfælde.

De ca. 30 ordrebreve kombineret med Jacobsens oplysninger [11] tillader en opstilling over leveringer af falke fra Sundtolden, se bilag 10.

Det er som regel oplyst, hvem falkene er bestemt for, hvad falkoneren/tjeneren, der skal afhente dem, hedder, hvor mange falke det drejer sig om, men kun undtagelsesvis hvilke arter. Nu og da oplyses også prisen.

Det er meget vanskeligere at afgøre, hvorfra disse falke er kommet. I eet tilfælde, 24.6.1625, oplyses, at det er skibet fra Island, det drejer sig om, og det kan være tilfældet ved alle omtaler af gerfalke. Det lykkedes aldrig kongemagten at få den norske falketransport dirigeret via Øresund, medens det, i alt fald i 1630'erne, blev indskærpet over for licenshaverne på Island, at de skulle bruge Det Islandske Kompagnis skibe, som jo skulle passere Helsingør. Måske var den skik allerede knæsat omkring 1610-20.

Men vandrefalke nævnes også. Stammede de så fra de dansk-skånske falkelejer (selv om vi næsten intet hører til virksomheden der længere), eller er det slet ikke falke fra kongens egne riger?

Sundtolden var ikke bare en vareafgift; i visse tilfælde kunne man beslaglægge lasten mod erstatning, det gjaldt således vin [12], og ved Speyer-forliget i 1544 havde udlandet godkendt, at den danske konge kunne beslaglægge skyts, mandskab, ja, hele skibe, ved Helsingør [13]. Måtte falkekøbmænd på vej gennem Øresund med deres varer være indstillet på at sælge dele af deres fangst, eventuelt hele partiet, til den danske konge? Besvarelsen af spørgsmålet hæmmes af, at falke ikke ses at være nævnt blandt de varer, regnskaberne fra Øresundstolden i de år anfører [14].

Men tilbage bliver, at "Øresunds-falkemarkedet" var til nytte for kongen i perioden 1597-1641.

Nogle passager fra brevbøgerne vil blive gengivet her.

31.1.1601. Til tolderne i Helsingør. Da de af sidste års toldoppebørsel efter kongens ordre d. 23.10.1600 har betalt kongen af Skotlands tjener Villom Rytter, der var her i riget, 200 daler, som kongen har foræret denne, og har betalt 80 daler for 10 falke, som Villom Rytter fik med sig, og som kongen har foræret kongen af Skotland, skulle de føre disse penge til udgift i deres regnskab, hvor de skulle blive dem godtgjort.

25.7.1605. Til tolderne i Helsingør. Da kongen til forefaldende lejlighed behøver nogle falke, skulle de, hvis der kommer nogle i Sundet med falke i den hensigt at udføre dem af riget, foreholde dem, at de skulle lade falkene blive til stede, indtil kongen får set, om nogen af dem behager ham.

27.7.1615. Til tolderne i Helsingør om at lade Markgrev Georg Vilhelm af Brandenburgs tjener Jacob Lauritsen frit udføre 5 eller 6 gejrfalke.

7.10.1619. Til tolderne i Helsingør. Da kongens svoger, kong Jacob af Storbritannien, har meddelt kongen, at han har sendt sin falkefænger til Øresund efter falke, og anmodet om, at falkefængereren ikke må blive opholdt længe, skulle de være falkefængereren behjælpelig, og forholde sig dermed, som hidtil er sket.

3.10.1625. Til tolderne i Sundet om at lade de falke, der kommer til Sundet, arrestere, indtil prinsen selv og Freville [15] på kongen af Frankrigs vegne har taget så mange deraf, som gøres fornødent.

28.8.1632. Til tolderne i Øresund om at lade skaffe kongen af Englands falkefængere Bertel og Henrik Henriksønner så mange falke, som kongen af England plejer at få.

30.8.1633. (Af kong Christian IV's egenhændige breve). Erindrer om, at han har lovet kejseren nogle falke, og at nogle af de bedste straks skal hentes ved Sundtolden.

13.9.1636. Til tolderne i Øresund. Da kongen af England gennem sin falkefænger hos kongen har andraget om at få et antal falke, skal adressaterne hos falkefængereren få at vide, hvor mange falke han begærer, og siden tilstille falkefængereren dem som de plejer. Ligeledes skal de udtage lige så mange falke til kejseren som forrige år.

Efter disse eksempler er det rimeligt at se nærmere på bilag 10. Det vil ses, at den længste række af foræringer er til Skotland og England. Dernæst følger Brandenburg med 7, Sachsen og Frankrig med hver 5 og Det tysk-romerske Kejserrige (Østrig) med 3. Resten er een eller to gange begivenheder.

Ingen af disse kongelige gaver blev givet tilfældigt og uden grund, og her kan ses både familiepolitiske og udenrigspolitiske årsager, som regel begge dele på een gang, for datidens fyrstelige familieforbindinger blev ofte indgået med politisk sigte.

De fleste af leveringerne til Skotland og England var adresseret til Jacob VI (I), født 1566, konge af Skotland 1567, tillige af England 1603, død 1625. Han var i 1589 blevet gift med Anna, 1574-1619, Christian IV's søster. Det var et giftermål, som Christian IV ikke kunne have haft indflydelse på, men det oplyses, at hans moder var gået ind for det, og at skotterne havde set en mulighed for at lette Orkneyøernes indløsning ad den vej. Ingen kunne vel på det tidspunkt forudse, at Jacob også ville blive konge af England. Med de engelske fiskeri- og handelsinteresser ud for Island og helt over til Hvidehavet kunne Christian IV vel tro, at han havde fået en fin forbindelse i Jacob I. I alt fald plejede han denne forbindelse med falkegaver, og efter Jacob I's død fortsatte falkegaverne til sønnen Karl I (1625-49).

Men forbindelsen havde en udløber af alvorligere karakter. Jacob I havde en protestantisk svigersøn, Frederik af Pfalz, der i 1619 var kronet som konge af Bøhmen, men allerede året efter blev nedkæmpet af de kejserlige, katolske tropper ved Det hvide Bjerg og afsat.

Dette var begyndelsen til 30-års-krigen (1618-48). Jacob I ivrede for genoprettelse af svigersønnens magt; han fik Christian IV til at gå ind i krigen (1625-29) med

forventning om fransk støtte. Den hjælp var utilstrækkelig til at forhindre dansk nederlag, men falkegaverne til Frankrig stammer fra den periode, hvor Christian IV håbede på fransk støtte.

Markgreve Georg Wilhelm af Brandenburg, fra 1619 kurfyrste, var broder til Christian IV's dronning Anna Catharina, som døde i 1612. Også han var potentiel allieret på protestanternes side, og falkegaverne til ham kan også være et led i Christian IV's bestræbelser for at befæste den protestantiske alliance.

Imidlertid led Christian IV nederlag og sluttede fred i 1629. Men i 1630 drog en svensk hær under Gustav II Adolf mod kejseren, og det med så stor succes, at Frankrig, Brandenburg og for en kort tid også Sachsen valgte protestantisk side. Nu så Christian IV en fare ved Sveriges vækst, og i perioden 1631-36 påtog han sig mæglerrollen, men virkede også for at få kejserens tilladelse til at opkræve told på Elben; hans falkegaver til kejseren stammer netop fra den periode, og nu er Frankrig ikke længere på gavelisten.

Gaverne til kurfyrsten af Sachsen i tiden 1633-37 afsendtes af tronfølgeren, den udvalgte prins Christian, der var svigersøn til kurfyrsten.

Kong Jacob af Storbritannien og kong Ludvig XIII af Frankrig var begge ivrige falkejægere; det har ikke altid været tilfældet med modtagerne af falkegaverne.

Det er påfaldende, at falkekøbene ved Helsingør tager til samtidig med, at kancelliets bevillinger til falkefangst i Danmark-Skåne bliver fåtallige. Kongen synes ikke længere at have behov for at fastslå sin forkøbsret, og falkefængerne får måske deres tilladelser hos lensmændene.

Mellem Christian IV og Christian V

Efter 1641 hører man ikke om en eneste levering fra Øresundstolden; de skånske provinser går tabt i krigen 1643-45 og 58-60, det meste af den islandske fangst er frem til 1662 overladt til familien Momm, der sejler hele udbyttet direkte til Nederlandene. I Tyskland har krigen raset siden 1618, og den Westphalske fred 1648 stopper for en tid drabene, men ikke elendigheden og nøden. I England er der borgerkrig, nevø Karl bliver halshugget, og Cromwell tager magten. Det er som om det danske kongehus berøves både falke og gavemodtagere.

Frederik III giver sin falkefænger Hubert Oms breve på at fange falke "til sin egen behov" på nærmere bestemte pladser i Norge, 6.5.1648 og 21.7.1648, dvs. både før og efter hyldningen d. 6.7.1648. Men 5.4.1650 må kongen indskærpe, at Hubert Oms får beskyttelse mod overlast, og vi hører nok, at Hubert Oms derefter får licens til fangst i hele Norge, mod betaling, i 1651-57, men det er ikke længere til kongens behov. Det ser ud som om Frederik III indser, at heller ikke han kan udnytte den norske fangst til sin fordel.

Kongen sender imidlertid også falkefængere til Island i 1649, 1655, 1656, 1657, 1663 og 1666, til sin "egen fornødenhed".

Weismann vil vide, at der foregik jagt og falkejagt ved Frederik III's hof, skønt det nok var hans hustru, dronning Sophie Amalie, der var den udfarende kraft [16], men det vides også, at kejseren i 1665 fik 14 falke [17]. På den tid skal Preussen og de nordiske lande også have udvekslet falkegaver [18].

Islandske gave-falke under enevælden

Oplysningerne om fordelingerne af gave-falkene (presentfalkene) fra denne periode bliver fyldige omkring 1690, mangler så fra ca. 1710 til 1730, og er derefter detaljerede til 1810. Oplysningerne, der gives her, stammer mest fra Jacobsen [19] og van Oorschot [20], der uafhængigt af hinanden har studeret akterne i Rigsarkivet.

De regelmæssige modtagere af falke gennem mange år var: kongen af Frankrig, kejseren af Østrig (den tysk-romerske kejser), kurfyrsterne af Köln, Pfalz, Bayern, Sachsen (fra 1697 konge af Polen) og Brandenburg (fra 1701 konge i Preussen), landgreven af Hessen-Kassel, markgreven og markgrevinden af Ansbach og kongen af Portugal.

Leveringer gennem kortere perioder, som fortjener omtale, er gået til Celle og Hannover (16 leveringer), England (mindst 12), østrigske Nederlande (9), Marokko (5), Spanien (4) og Rusland (1).

Yderligere har en række meget små hoffer og nogle få privatpersoner modtaget gaver een eller to gange. I alt kender Jacobsen til 50 modtageradresser på gavelisten gennem de ca. 100 år.

Det danske hof tilbageholdt kun 2-3 stykker, gerne hvide; i 3-4 år var tallet dog 7 eller 10. "De fremmede hoffers andel, der således var langt større, end hvad der her blev holdt tilbage, rettede sig efter udfaldet af fangsten i det pågældende år, efter hoffernes betydning og politiske eller andre venskabelige forhold." [21].

Den mest omfattende statistik gælder gaverne til Frankrig, nemlig 1691-95 i alt 120, 1697-1705 i alt 113, og 1739-83 i alt 828; sidste leverance var i 1791. Den franske kongefamilie blev arresteret i august 1792. Gaverne udgjorde typisk 15-30 % af fragten fra Island, dvs. fra 6-8 stykker helt op til 58 og 59 om året (i 1762 og 63).

Om leverancerne til kejserhoffet kan oplyses: 14 i 1665 [17], nogle i 1675-76 [22], en halv snes årligt omkring 1685 [23]. Der er leveret årligt i perioden 1691-1705, men tallene er ikke oplyst. I tiden 1739-83 ses antallet at være identisk med leverancerne til Frankrig, på nogle få undtagelser nær. I øvrigt havde kejserhoffet, i alt fald i 1700-tallet, den særstilling, at det selv lod sine gaver afhente i København. Måske kunne de fremmødte kejserlige falkonerer være med til at udpege de falke, de ønskede. Det er van Oorschots opfattelse, at det danske kongehus søgte at stille de to mægtigste af Europas fyrstehuse, Bourbonerne og Habsburgerne, nøjagtigt ens og bedre end de øvrige.

I Wien fandt man undertiden gaverne overvældende rigelige; i rekordåret 1763 havde Wien, ligesom Versailles, modtaget 59 falke, og det var formentlig som følge af signaler fra Wien, at man i 1764 nøjedes med at sende 30 til Wien, mod 50 til Versailles [24]. Få år efter var leverancerne fra Island igen små, så Wien anmodede Falkonergården om at fange gerfalke i Skåne [25]. Men i 1773 meddelte kejserens overjægmester, at man i fremtiden højst ønskede 20 eksemplarer, og da helst hvide, "da disse utvivlsomt havde fortrin for alle falke, navnlig ved hurtigheden af deres flugt." På samme måde fik Falkonergården i 1785 besked om, at kejserhoffet ikke ønskede falke-gaver det år. Sidste sending til kejserhoffet var i 1792.

Jacobsen oplyser, at den trediestørste modtager var Sachsen-Polen, men detaljer mangler. I perioden 1690-1705 leveredes ialt 101 stk. Da man erfarede i København, at leverancen på 6 falke for 1756 var blevet solgt videre billigt, fordi falkoneriet i Sachsen blev nedlagt, stoppede man gavegiveriet.

Kurfyrsterne af Brandenburg, fra 1618 i union med Preussen, havde været ivrige falkejægere, og i tiden 1690-1705 havde leverancerne været som til Sachsen. Markgrev Ludvig modtog gaver i 1731-34, og det samme gjorde kong Frederik II den Store af Preussen.

Imidlertid var sidstnævnte modstander af jagt, og i 1742 sagde han nej tak til de netop ankomne 9 islandske falke, og sendte betjenten videre med dem til sin søster, markgrevinden af Ansbach. Korrespondancen desangående er samlet i bilag 11. Jægermesteren var vel ikke så ærgerlig over afvisningen som over det, at Preusserkongen uden videre havde brugt den danske konges betjent til at løbe ærinder i strid med instruks, men kong Christian VI's reaktion af 21.11.1742 er hverken panikagtig eller

fortørnet, som udenlandske falkonerhistorikere hævder, at den skulle have været [26, 27].

Leverancerne til kurfyrsterne af Pfalz, Köln og Bayern talte 4-14 årligt, og kendes i detaljer (bortset fra en kilde-lakune 1706-30) fra ca. 1695 til de pågældende falkoneriers nedlæggelse i henholdsvis 1742, 1756 og 1770.

Grevskabet af Hessen-Kassel var en af de mest trofaste modtagere af islandske falke gennem årene 1690-1793. Det typiske tal var 6, men 2-3 gange så mange ses også at være leveret ret mange gange. Kong Christian V's og Frederik VI's dronninger kom fra dette grevskab, der aspirerede til kurværdigheden.

Markgreven af Ansbach omtales i kap. 3. Til denne meget rabiante falkejæger, som døde i 1757, afsendtes i perioden 1731-61 ialt 272 islandske falke, til hvilke skal føjes 91 i perioden 1743-59 med speciel adresse til hans fraseparerede hustru, som især holdt af de hvide falke og følgelig også fik dem, altså gennemsnitligt 9 henholdsvis 5 falke om året. Der var intet år med mindre end 2, og der var 3 år med 20 eller mere. Jacobsen mente, at der var kraftige forbindelser mellem Ansbach og kong Christian VI og Frederik V [28], men hvad de bestod i, ud over falkegaver og muligvis forsendelser af rideheste, er mig ikke bekendt. Det Ansbach'ske falkoneri stoppede i 1762.

Med de mange nedlukninger af tyske falkonerier må det have været en redning for det danske falkonervæsen, at det portugisiske hof i 1752 anlagde, eller genoprettede, et falkoneri, og trods den lange afstand var man straks parat med foræringerne. De fortsatte gennem et halvt hundrede år, noget ujævnt, til tider med 1, 2 eller 3 års mellemrum. Frem til år 1800 var der sendt 395 islandske falke til Portugal, i 1806 kom yderligere 16, men da var det portugisiske hof ved at flygte til Sydamerika. Det var falkoneriet i Portugal og muligvis veneration for kong Christian VII, der holdt det danske falkonervæsen i live i de sidste årtier.

Kurfyrsten af Hannover modtog 8 falke årligt i det korte tidsrum 1690-92. Celle, formentlig byen ved Hannover, modtog til gengæld ialt 91 falke fordelt på 13 leveringer inden for perioden 1690-1704. Senere ses ingen leveringer hertil, hvilket måske skyldes, at Hannover i 1714 kom i personalunion med England.

England havde været en storforbruger af falke i Christian IV's dage. I 1685 sendtes et ukendt antal falke, og i tiden 1696-1703 leveredes i fem år ialt 47, men den engelske konges falkoneri blev nedlagt i slutningen af 1600-tallet [29]. Prinsen af Wales fik 10-11 stykker årligt i tiden 1743-54.

De forenede Nederlande, som Danmark også måtte stå sig godt med, modtog aldrig islandske gavefalke, sandsynligvis, fordi de ikke ønskede sig dem; deres adgang til falke var rigelig endda.

Anderledes med de østrigske Nederlande, som var et af kejserens bilande. Til regentinden leveredes årligt 5-6 islandske falke i perioden 1731-38 og 1740.

Deyen af Tunis havde i 1757 sendt en gesandt til København, og i forhandlingerne var det blevet tilkendegivet, at en sending falke til Deyen ville være velset. Nu døde denne Dey, før der blev gjort yderligere ved sagen, men i lyset heraf er det måske knap så overraskende, at kejseren, eller sultanen, af Marokko fik et ukendt antal i 1763, 4 i 1783, 5 i 1788, 5 i 1791 og 4 i 1798. Under hjemrejsen fra Marokko og Portugal i 1764 døde falkonerbetjent Lind, og om rejsen i 1783 oplystes, at betjenten først var tilbage efter halvandet år, og at turen kostede 940 Rdl [30].

Det var vigtigt med gode relationer til de nordafrikanske stater. Disse stater for hårdt frem mod fremmede skibe i Middelhavet, og frikøb af kristne sømænd fra muslimsk slaveri var ikke ukendt. Vi befinder os i den "florissante" handelsperiode, hvor Europas søfartsnationer færdes ret meget på disse kanter.

Man foretrak at slutte traktater med disse lande om europæiske skibes uhindrede passage, men i 1770 havde en lille dansk orlogsflåde anset det for nødvendigt at bombardere en by på Algiers kyst [31].

Når sultanen i 1784 takker kongen for falkegaven og forsikrer, "at freden imellem os er urokkelig" [32], er det altså ikke bare en pudsigt formalitet.

Til Spanien leveredes 12, 14 og 12 i 1703, 1704 og 1705. Spanien var et absolut monarki; det rådede indtil 1713 over de sydlige Nederlande, dets hensygnende dynasti var indirekte årsag til den spanske arvefølgekrig (1701-13). Der kom endnu en falkegave til Spanien i 1743 og muligvis 1779.

Vi skal også lige se på den enlige levering til Rusland i året 1763. Den kan bedre forstås. Hertug Karl Peter Ulrik af Holstein-Gottorp ønskede at blive herre over Slesvig. I januar 1762 blev han Czar Peter III og rådede over den store russiske hær, som oven i købet ikke var demobiliseret efter deltagelse i den preussiske Syvårskrig. Han sendte hæren i retning mod Danmark. Men en paladsrevolution i juli 1762 gjorde en ende på hans liv. Hans hustru og efterfølger, Katharina II (1762-96), havde ingen ambitioner i Slesvig, så Danmark slap med et diplomatisk efterspil. Falkegaven til Rusland i 1763, 3 hvide, 2 halvhvide og 12 grå, var utvivlsomt et led i dette spil.

I øvrigt havde russerne deres egne falke og fængere i Nord-Rusland og Sibirien. I 1663 havde kong Frederik III fået 3 gerfalke fra Rusland [33]. Det er endda sandsynligt, at det brabantiske monopol ikke rakte ind i Rusland.

Weismann mente, at de danske presentfalke i begyndelsen blev bortskænket uden varsel, i sikker forventning om, at de altid var velkomne; dog blev det efter ca. 1750 pålagt falkonererne, når de overbragte gaverne, at forhøre sig diskret om, hvorledes behovet var for næste år [34].

Jacobsens opfattelse var imidlertid, at man i almindelighed ikke sendte falkegaver, uden at modtageren havde bedt derom. Dog havde man for Frankrigs vedkommende på grund af lang tids praksis gjort undtagelse herfra. I 1737 undlod det danske hof at sende falke til Frankrig, "udentvivl paa Grund af at derfra ingen var begieret; men der kom snart en Undskyldning med Bøn om, at denne Høflighed dog ikke maatte ophøre". Reinhardt mente også, at falkene kun blev bortskænket efter en udtrykkelig til kongen rettet anmodning fra vedkommende fremmede hof [35].

Nogle løse ender

Hvorfor kom den omfattende danske gavegivning relativt sent igang i Europas falkonerhistorie?

Det kræver arbejdsro og magt at kunne hente falke i større tal og fordele dem, og det kræver gentagne henvendelser fra tilstrækkelig mange, tilstrækkelig indflydelsesrige falkehungrende fyrster, før man går i gang med opgaven.

I middelalderen og frem til slutningen af 1500-tallet dækkede Preussen åbenbart det europæiske behov for presentfalke. Men fra 1613 og frem til 1740 var hertugerne, senere kongerne, af Preussen blevet personligt interesseret i falkejagt. (Endnu i 1613 budgetterede man i Preussen med 71 falke fanget årligt, hvoraf kun de 12 til eget brug). Endelig begyndte smagen ved den fyrstelige falkejagt at gå mere i retning af gerfalke end vandrefalke, muligvis som følge af, at de nederlandske falkekøbmænd helt dominerede fangsten på Island frem til ca. 1660 og i Norge endnu lænere. Preusser-presentfalkene var ved at blive uinteressante i midten af 1600-tallet [36]. Der har sikkert været henvendelser til Danmark på den tid om gerfalke, helst fra Island. Som vi har set sendte kongen allerede fra 1649 ekspeditioner til øen, men Karl Gustav krigene og statsomvæltningen sinkede vel projekterne.

I sin bog om Valkenswaardes falkonerer undrer forfatteren van Oorschot sig over, at de danske konger forærede de islandske falke bort, i stedet for at skabe en fordelagtig forretning på dem [37].

For det første lå sådanne tanker fjernt fra de danske konger, der med hensyn til falkene tænkte i prestige og ære. Men hvis planen skulle være dukket op, hvilke vanskeligheder ville man ikke være stillet over for. Man skulle bruge fagfolk, ikke bare til fangsten, men også til transporterne, til dressuren og til salget, enten ved Europas falkonerier eller på Amsterdams falkemarked. Og det skulle foregå i konkurrence med det forlængst etablerede nederlandske monopol, altså på det nederlandske falkonermarkeds betingelser. Det ville have krævet en formidabel omstilling, at sammenligne med den industrielle revolution japanerne gennemførte i dette århundrede. Danskerne havde ikke en samuraitradition at trække på. Og vi havde fortsat Nederlandene som vigtig søfarernation lige uden for i Øresund at tage hensyn til.

Det er andet sted beregnet, at udgifterne per presentfalk androg 40-50 Rdl. Der er heri ikke medregnet de modydelser, der blev skænket kongen, jægermesteren, falkonermesteren og til tider de rejsende betjente i form af kontanter, vin, sølvstøj m.m. Disse ydelser var betydelige, men hvis kongehuset ønskede modydelser ud over prestige, var det vel i form af generel imødekommenhed ved politiske stridsspørgsmål; måske også nu og da i forbindelse med akutte, tilspidsede situationer.

Det er vanskeligt at forestille sig, at kongen af Frankrig og kejseren af Tyskland lod disse falkegaver få ret megen indflydelse på deres holdning til den danske konges problemer med Sverige, Holsten, sejladsen i Nordsøen, for ikke at tale om Øresundstolden. Men Øresundstolden var på den tid mest nederlændernes og englændernes problem, og de var netop ikke store modtagere af de danske falkegaver. Det var måske ikke helt tilfældigt.

KAPITEL 7. KGL. DANSK FALKONERI 1680-1810

Oprettelse og formål

Frederik II havde i 1571 forsøgt at stille et falkoneri på benene med Niels Truedsen Ulfstand fra Barsebæk som øverste falkemester [1]. Men forsøget mislykkedes efter mindre end halvandet år, angiveligt på grund af Niels Ulfstands talentløshed [2]. Alligevel benævnedes han falkemester frem til 1574 [3].

Formålet med dette falkoneri var måske at gøre det muligt for hoffet at drive falkejagt. Vi har dog ingen dokumentation for, at kong Frederik II deltog i eller overværede en falkejagt, men vi ved, at han forærede en del falke til udlandet, se kap. 6. Han kan have ønsket sig et falkoneri, fordi han derved kunne få et lager af falke, således at svingninger i leveringerne kunne dæmpes. Forsøget mislykkedes imidlertid, og der skulle gå hundrede år, før man forsøgte igen.

Ifølge Nystrøm lod dronning Sophie Amalie, Christian V's moder, et "falckenierhaus" bygge i Ny-Hollænderby (nu Frederiksberg) i 1664; Falkonergården var en anden bygning, der først nævnes i 1670, og falkoneriet skulle først være startet i 1680 [4]. Weismann vil vide, at denne dronning gik på falkejagt [5]. Jacobsen sætter ikke årstal på indstiftelsen af falkoneriet, eller falkevæsenet, som han foretrækker at kalde det [6]. Fra og med 1671 omtales, efter 100 års pause, en falkonermester, Giesbrecht Henrich [7].

Vi ved ikke, hvilke tanker Christian V gjorde sig, da han oprettede dette falkoneri, men Weismanns opfattelse lyder rimelig:

"Oprettelsen af et særligt falkoneri skyldtes næppe nogen særlig stor interesse for falkejagten hos kongen, skønt de falkejagter, han som prins havde deltaget i hos Ludvig XIV, havde optaget ham en hel del, men dels blev det kongelige jagtvæsen omtrent samtidig delt i forskellige underafdelinger, og dels var der fra en række fyrstelige personer blevet et stærkt begær efter presentfalke, og til disse falkes afhentning på Island, og deres forsendelse til de forskellige hoffer, krævedes specielt uddannede betjente. Men presentfalkene - de falke kongen forærede fremmede suveræner - optog ikke betjentenes tid hele året, og det var da rimeligt, at der også blev holdt et mindre antal falke til kongens fornøjelse og til køkkenjagten, rent bortset fra, at et land, som forærede falke bort i stor stil, dog også burde have sit eget falkoneri." [8]

Det er muligt, at en instruktion, som skal være brændt i 1728 [9], har indeholdt en hensigtserklæring.

En væsentlig kilde til dette afsnit er en samling brevkopier ("falkesager"), som har stået til min rådighed takket være P. Bekkers og J. J. van Wingerden. En oversigt over disse breve gives i bilag 12.

Personalet

Falkoneriet sorterede under overjægermesteren. Han var en af kongens øverste embedsmænd, adelig, og boede på Jægersborg. Han havde også de andre, betydeligt vigtigere, jagtgrene under sig. Det var ham, der korresponderede med de udenlandske hoffer i jagtlige anliggender, og han havde en del at skulle sige, når falkene skulle fordeles, når nyt personale skulle ansættes etc. Han spurgte dog ofte falkonermesteren til råds om det mere faglige, også om falkefangsten på Island (som jo sorterede under amtmanden på Island). Til held for eftertiden foregik kommunikationen mellem falkonermesteren og overjægermesteren skriftligt, og meget af det er bevaret i Rigsarkivet.

Som følgende oversigt viser, var falkonermestrene af udenlandsk herkomst, undtagen den sidste og trediesidste [10,11,12]. De med * mærkede er beskrevet af van Oorschot som stammende fra Valkenswaard [13]. (+) angiver, at tjenesten blev afbrudt ved døden.

Giesbrecht Henrich	1671 - 1672
?	1673 - 1694
Martin Verbrachen *	1695 - 1704 (+)
Oliver	1705 - 1717 (+)
Vilhelm Verhuven	1717 - 1722 (+)
Henrik Verhagen *	1722 - 1756 (død 1762)
Jacob Verhuven *	1756 - 1784 (+)
Frederik Pedersen	1784 - 1795 (+)
Hendrik Verhuven (*)	1795 - 1805 (+)
Peder Krogh	1805 - 1810

Der var til Falkonergården normeret et personale på 1 mester, 2 svende og 2 drenge (lærlinge), dertil 1 svend og 1 lærling i privat ansættelse ved mesteren.

Lønnen var 72 Rdl årligt for lærlinge, 112 for svende og 200-250 for mestre. En skovløber tjente på den tid kun 12 Rdl [14]. Ved bedømmelse af værdien af disse lønninger skal det også tages i betragtning, at de rejsende samt mestrene kunne opnå betydelige dusører, således oplyses mestrenes dusør at have været oppe på 1000 Rdl i værdi årligt. Endvidere var der fri bolig, gratis uniform hvert nytår, samt rejsepenge.

Det kunne trække meget længe ud med at få udnævnt svendene, så de såkaldte lærlinge blev ofte sendt ud på meget ansvarsfulde hverv. En mere neutral betegnelse for de menige ansatte er derfor betjente, analogt med jagtbetjente.

Jeg har fundet 27 navngivne og 1 anonym omtalt som ansatte, eller figurerende i underskrifter, i brevene fra perioden 1732-1810:

1	N	Frantz Becker 1767, 70, 75
2		Anonym lærling 1752
3		Jan Causade 1771, 75, 79
4	D	Christensen 1748
5	N	Hendrich Govers 1740, 45 mestersvend, (1757?)
6	N	Jacob Henrichsen Govers 1745, 53, 54, død 57
7	N	Dilis Hogers 1748?, 57, 68, død 69, 70
8	D	Frederik Jansen 1757
9	D	Christen Jensen 1745
10	N	Johan Kiersmacher 1732, 33, pension 45, død 60
11	D	Peder Krogh, falkonermester 1805-10, (1841)
12	D	Mads Larsen, dreng, 1761, afskediget 61
13		Michel Legard 1745
14		Johannes Bertelsen Lind 1763, død 64
15		Hans Michel Mickl 1745
16	D	Jens Mogensen, dreng, 1771, 75, 79
17		Jacob Müllers 1756
18	D	Jens Nyeborg, svend, 1795
19	D	Frederik Pedersen, svend 1757, mester 84, død 95
20	D	Søren Rasmussen, dreng, 1761

21	N	Gotfred Rombens (1724), 45, svend 46, mestersvend 53, pension 75
22		Vilhelm Georg Smidt, dreng 1757, 62
23	N	Henrik Verhagen, mester 1722-55, død 65
24	N	Christian Verhuven 1737, 44, 55
25	N	(J.) Hendrich Verhuven, 1761, mester 1795-1805
26	N	Jacob Verhuven 1754, mester 1756-84, død 84
27	N	Johannes Verhuven, 1761, 71, 79
28	N	Wilhelm Verhuven (født 1688) 1743, pension 61, død 63, (71)

Det er ikke muligt i alle tilfælde at fastslå personernes position, og i øvrigt kan listen ikke gøre krav på at være fuldstændig. Der er 12 nederlandske navne (mærket N), og de fleste heraf kan findes i van Oorschots bog som værende knyttet til Valkenswaard. Der er 9 danske navne (mærket D), de seks nævnes kun i eet år. To af dem er avanceret til mestre, men det er i slutningen af institutionens levetid.

De ansatte skulle være dansk indfødte og af landets konfession. Verhagen var katolik og havde vanskeligheder i den anledning; hans stedsøn Jacob Verhuven, der havde dansk indfødsret, var protestant.

Christian Verhuven var broder til Jacob, der havde sønnerne Henrik og Johannes. Hvorvidt Wilhelm Verhuven var i samme familie er ikke oplyst.

For at blive falkoner skulle man være fysisk sund, af roligt temperament, lærevillig og rimelig intelligent. Men for den danske konges falkonerbetjente var der nok yderligere krav, sådan som falkonermesteren, og antagelig også overjægermesteren, så på det.

Det var ikke ligegyldigt, om man var af nederlandsk, eller om man var af dansk oprindelse. Der sad altid brabantiske falkonerer i nøglepositioner ved de udenlandske hoffer, hvortil presentfalkene blev bragt, og alting gik meget lettere, når gavebringeren, helst ved familiebånd, var knyttet til det internationale valkenswaardske broderskab, måske endog talte sproget. Der har også været et behov for at udveksle falkonernyheder for inderkredsen. Det måtte være et mindstekrav, at de rejsende falkonerer kunne tale tysk eller nederlandsk, evt. fransk, havde lidt forstand på penge og i øvrigt kunne begå sig, især i udlandet. De skulle ikke bare kunne omgås falke, men også de fornemmes tjenere.

Det er klart, at alle disse færdigheder kan tillæres, men det tager tid. En søn eller sønnesøn af en brabantisk falkoner, opvokset i et hjem hvor udenlandsk sprog er daglig kost, og hvor svogeren i Køln, farbroderen i Lissabon og fætteren i Wien har været hyppige samtaleemner, har et forspring, når der skal vælges folk til spændende rejsejob. Utilfredsheden trives blandt de gemene danske betjente.

Et brev af 20.4.1748 til overjægermesteren fra falkonerbetjent Christensen, der har været i tjenesten i 17 år, er en alvorlig anklage mod Falkonergården: "... og desuden daglig må lide og tåle så meget, ihvorvel ganske uskyldig, at al lyst og fornøjelse er rent borte", hvorfor han anmoder om volontørtjeneste, fx til Ansbach. Der er ikke flere oplysninger om hans skæbne, men det er vanskeligt at forestille sig, at han har været anset kvalificeret til et rejsejob.

2.10.1752 skriver Verhagen til overjægermesteren, der åbenbart har modtaget en klage over tilstanden på Falkonergården fra en betjent, hvis navn ikke er oplyst. Klagen går på, at Verhagen kun sender udlændinge til rejsejobbene. Verhagen forsvarer sig bl.a. med, at den pågældende er stædig og ulydig og ikke har begreb om penge.

Mads Larsens karriere lyder heller ikke spændende. Den 28.2.1761 går han i giftetanker, men er tit syg, og d. 11.4.1761 bliver han afskediget.

Jeg gætter på, at ingen af de egentlige danskere opnåede status af svend eller mere, bortset fra Frederik Pedersen og Peder Krogh.

Men også for dem, der havde nederlandske navne, kunne vejen være lang og trang. Gotfred Rombens blev lærling i 1724, svend i 1746 (22 års læretid), mestersvend i 1753. I 1763 ansøgte han om pension pga. svagelighed, men endnu nytår 1775 figurerer han som ansat, skønt meget syg, og først 20.2.1775 begynder man at diskutere, om hans pension skal være 50 eller 112 Rdl årligt.

Nogle enker opnåede pension, således Wilhelm Verhuvens, der fik 50 Rdl årligt, i alt fald endnu i 1771, 8 år efter mandens død.

Årets gang på gården

Falkoneriets vigtigste opgave var uden tvivl afhentningen af den islandske fangst, fordelingen af presentfalkene og transporten af disse ud til de fremmede hoffer. Disse opgaver beslaglagde normalt et par betjente fra juni til januar. Så var der fangst af lærker til det kongelige køkken, med brug af net og lærkefalke, hvilket mest foregik i juli; lærkefalkene hertil blev fanget i maj og juni. I august og september fangedes der vandrefalke. I september og oktober trænedes de falke, der skulle bruges til falkejagterne, som fandt sted fra november til juni [15].

Som Weismann har set det, jf. ovenfor, kunne presentfalkene ikke beskæftige falkonerbetjentene hele året rundt, og alene af den grund var en egentlig falkonerivirksomhed påkrævet. Men de kongelige danske falkejagter i 1700-tallet var mest med vandrefalke på skader og krager. Hvorfor denne tarvelighed, når samme falkoneri var vidt berømt for sine fornemme islandske presentfalke? Ja, falkoneriet beholdt normalt kun nogle få stykker af dem.

Det ser ud til, at hoffet med mellemrum har overvejet udvidelse af disse aktiviteter til noget mere imponerende, fx jagt på hejrer, der jo var den jagtform man satsede stærkt på i udlandet. Men der fandtes næppe et sted i nærheden af København, hvor der både var nok af hejrer og rigelig åben plads til jagtridtet [16].

Struensee forespurgte om udvidelser i december 1771, få uger før sit fald, men de af falkonermesteren stipulerede merudgifter [17] skræmte nok Struensees efterfølgere. Man havde næppe råd til både at forære falke bort i stor stil og selv drive falkejagt i luksusklasser. Og sidst men ikke mindst har ingen af de kongelige været interesseret. Det måtte forblive med jagten på krager på Nørre Fælled.

Islandsfalkenes afhentning

Når rejsefalkoneren med sine hjælpere ankom til Bessestad ved Reykjavik, havde han en besværlig periode at se hen til. Han skulle købe de falke, der var egnede, og han skulle holde dem raske og sunde, dels til de kunne indskibes, og dels under sejladsen til København.

For at en falk skulle kunne antages, måtte den have hele fjer, ingen gamle fugle måtte antages; den skulle have en god stemme, gode øjne, ikke tykke ben, ikke være mager, have god appetit, og der måtte ikke være blod i afføringen [18]. Hvis der var tvivl, observerede man falken i 8 dage, og lod da afgørelsen falde.

Følgende spredte oplysninger om kassationerne i Bessestad er fundet:

20.7.1739 oplyser falkefængerne, blandt andre klagepunkter, at "... Dog Falkene kunde alle som vi saa lang tiid kosted, blive antagne; Men ofte skeer at halffparten eller nogle blive Cassered ved Hændelse af uveje paa saa lang og besværlig vej; ...".

21.12.1762 forsvarer rejsefalkoner Frederik Pedersen sig mod en anklage fra vicelagmand Jon Olavson, der mener, at nogle af hans falke uberettiget er blevet

kasseret (formentlig i året 1762), samt at een, der blev dømt til at være grå, faktisk var halvhvid.

30.4.1763 forsvarer rejsefalkoner Frederik Pedersen sig mod en anklage fra sysselmand Bjarne Haldersen, der året forud har fået kasseret 15 falke, ifølge Halder- sen fordi han ikke ville betale dusør (returkommission) til Pedersen. Pedersen afviser anklagen og hævder, at af de 15 var de 4 allerede døde ved ankomsten til Bessestad, og de 11 i skrækkelig forfatning.

Jacobsen kan oplyse, at rejsefalkoneren ved en bestemt lejlighed, desværre angives årstallet ikke, havde kasseret 60 falke, hvoraf de 15 for een mand, "blot fordi bemeldte falkoner ikke havde fået duceurer" [19].

Den sidste oplysning passer med oplysningen i brevet af 30.4.1763, hvorfor de omtalte begivenheder må vedrøre året 1762. For det år oplyser bilag 8, at der var ind- skibet 151 falke; der havde altså været bragt mindst 211 til Bessestad, og kassationen var da 28 %.

Af nogle betragtninger, som Verhuven har nedfældet 11.4.1764, fremgår det, at når falkefængerne møder op med 80-100 falke, må det imødeses, at kun 70-80 er acceptable; dvs. 12-20 % kasserede skulle være normalt.

30.9.1771 skriver Verhuven, at der i den sæson blev fanget 143 falke, men der er kun 84 med skibet; 41 % kasseret. Denne store kassation hænger sikkert sammen med, at rentekammeret i 1766 havde bestemt, at der kun måtte nedsendes 100 grå falke om året [20].

I 1773 besluttede Rentekammeret, at der fra og med det år kun skulle afsendes 70 falke fra Island. Denne beslutning var ikke nået ud til falkefængerne, så kassa- tionsprocenten det år har sikkert igen været stor, og protesterne kraftige [20].

Man havde intet ønske om at få store kvanta kasseret, og man så sikkert helst, at fangsten svarede til behovet. Men dels var fangsttallene svingende, formentlig grundet naturbetingede svingninger i bestanden, dels var behovet ikke konstant, efter 1760 kraftigt faldende. Man kompenserede for det faldende antal modtagere ved at til- dele hver af de resterende flere falke, men navnlig det kejserlige hof meldte undertiden pas. Presset på rejsefalkoneren var betydeligt; han vidste, at man kun havde behov for et vist kvantum, men fængerne, der sjældent arbejdede i kontakt med hinanden, havde ringe mulighed for at regulere deres fangst efter det aktuelle behov. Utvivlsomt har rej- sefalkoneren bøjet sin instruks efter forholdene, og helt sikkert blev der visse år kasse- ret falke, som andre år ville være blevet accepteret. Protester, chikanerier, ja, tilløb til voldsomheder var, hvad rejsefalkoneren måtte regne med i Bessestad.

Klagerne fra Island i 1762 medførte måske eftergivenhed i Bessestad i de følgende tre år, der også var topår med leveringer på henholdsvis 182, 211 og 157 falke. Det var simpelthen ikke muligt at finde afsætning for disse mange falke. Måske var man et øjeblik fristet til at sende overskuddet på det kommercielle marked, men måtte også straks se i øjnene, at dette ville sætte den goodwill, man satsede på, over styr. Hvis privatpersoner kunne erhverve islandske falke, måtte kongen af Frankrig og kejseren af Østrig m.fl. føle sig forurettede.

"På det at de islandske falke, som hidtil har været så berømte over hele verden, og som tillige har været for Hans Majestæt en særdeles prærogativ frem for alle andre puissancer, at kunne gøre present deraf til kejsere, konger og fyrster, ikke skulle blive for almindelige, og derved tabe deres hidtil hafte kredit, hvilket ikke kan fejle, da liebha- verne nu på nogle år så anseligen har aftaget, og falkefangsten rigeligen er tiltaget" skrev overjægmesteren i 1763, måtte overskuddet kasseres, dvs. aflives på Falkoner- gården. Man aflivede 24 i 1763, 46 i 1764 og 52 i 1765 [21].

Ud over at bedømme hvorvidt falke var egnet eller ej, skulle der tages stilling til, om den var grå, halvhvid eller hvid. Betalingens størrelse afhang deraf, og i de

senere år, især efter 1766, forsøgte man at begrænse antallet af grå, dels ved at fastsætte en kvote for hele leverancen, dels ved at begrænse antallet af grå for de enkelte fængere. Når fængerens mødte op med en fugl, som han mente var halvhvid eller hvid, og falkoneren dømte den til at være grå, kunne resultatet altså blive kassation, selv om fuglen var frisk og sund.

I betragtning af de udgifter og den ulejlighed fængerne havde ofret på deres fangne falke i mange måneder (se kap. 4), er der ikke noget at sige til, at situationen i Bessestad til tider var højeksplosiv.

En del af de kasserede fugle i Bessestad fik vel lov at flyve, men man kunne da også finde på at "træde hovedet af falke" [22].

Blandt de mange forslag til bedre tilpasning af den islandske fangst til de svingende behov finder man også et, der slår til lyd for, at fangsten på Island, eller i alt fald i nogle af dets sysler, forpagtes bort til udlandet, ganske som i Norge [23].

Jeg har en række data for afsejling fra Island og ankomst til København, men kun ganske få år, hvor begge er oplyst:

	Afsejling	Ankomst	Rejsedage
1733	10.8.		
1740	7.8.		
1757		4. 9.	
1758		4. 9.	
1759		1. 9.	
1760	8.8.	22.10.	75
1762		4.11.	
1765	20.8.	14. 9.	25
1767		28. 9.	
1768	24.8.	9. 9.	16
1772		> 6.10.	
1773	3.8.		
1774	22.8.		
1775	18.8.		
1776	12.8.		
1777	13.8. ?		
1779	24.8. ?		

I 1760 og 1772 blev skibet tvunget næsten tilbage til Island grundet østenstorm, og måtte senere søge ind til Norge for at få vand og proviant. Ventetider ud for Kronborg var heller ikke usædvanlige. Dog synes intet falkeskib at være forlist i perioden 1730 - 92.

Falkoneren overtog ansvaret for de accepterede falke en gang mellem 24.6. og midten af juli [24]; de kom næppe alle på een dag, og bedømmelsen af den enkelte fugl kunne kræve tid. Ved at studere kvitteringsdatoerne for de enkelte falkefængere, som ikke altid foreligger, vil vi kunne få en sidstedag for de enkelte betalinger, men falkoneren kan have overtaget fodringen uger før. Situationen kan have været forskellig fra år til år. Det vil imidlertid blive antaget her, at falkeenes overdragelsesdato var 5.7. hvert år.

Falkene skulle altså fodres på rejsefalkonerens ansvar først 1 - 1,5 måned i Bessestad, derefter 0,5 - 2,5 måned på skibet, i alt i 1,5 - 4 måneder, eller 46 - 122 dage, med midtvejsværdi 84 dage. En gerfalk æder 275 gram skært okse- eller fårekød om dagen [25], på 84 dage 23 kg. En overraskende stor appetit.

Men det virker alligevel helt ufatteligt, at man i rekordåret 1764, hvor der blev indskibet 210 falke, opgjorde forbruget til 72 stude, 339 får og 65 lam, for både opholdet og sejladsen [26].

Landsfogdens årlige regnskab på købene i Bessestad blev nøje gransket af Rentekammeret, der svarer til vore dages finansministerium. I de år, hvor man aflivede 20-30 % af fangsten i København, var man særlig kritisk. Det ville man også have været i vore dage.

Selv om der foreligger en del tal, er der også mange mangler, fx ankomstdata for falkeskibet i 1764, oplysninger om ikke-fortærede levende dyr ved ankomsten, og først og fremmest vægten af falkeføde per stud eller får.

Husdyrene var små dengang, specielt på de nordlige øer i Atlanterhavet. Kød vægten udgjorde formentlig en betydelig mindre andel af dyrets samlede vægt end i vore dage. Tilmed var falkene meget kræsne. Således fremgår det af en skrivelse fra rentekammeret til overjægmesteren af 25.9.1765, at tunger, talg og de fede stykker fra brystet og siderne, ligesom huder, er varer, som den kongelige kasse forventer, at falkene ikke fortærer, og som den derfor forventer en indtægt af.

Det første spørgsmål man vil stille til dette ufuldstændige materiale er, om der er en rimelig sammenhæng mellem antallet af falke og antallet af slagtedyrs årene igenem.

I nedenstående tabel har jeg samlet oplysninger om falke og slagtedyrs. Dernæst har jeg beregnet størrelsen S således:

$$S = \text{stude} + \text{får}/5 + \text{lam}/10$$

Bag denne formel ligger den antagelse, at slagtedyrenes kødindhold i første tilnærmelse er proportional med deres pris ved Bessestad, som fx oplyst i regningen af 15.8.1733 (i gennemsnit stude 4,00 daler, får 0,75 daler, lam 0,42 daler). Dernæst er størrelsen S divideret med antallet af falke udregnet, og opført som sidste kolonne i tabellen.

Sidstnævnte størrelse varierer, men dog ikke påfaldende meget, i gennemsnit er den 0,63. Der er intet mærkeligt ved værdien i rekordåret 1764, så de store mængder slagtedyrs for det år er altså alligevel ikke så overraskende.

År	Falke	Stude	Får	Lam	S	S/Falke
1733	103	28	139	33	59	0,57
1764	211	72	339	65	146	0,69
1765	157	106	77		121	0,77
1773	70	37			37	0,53
1774	52	34			34	0,65
1775	36	25			25	0,69
1776	39	22			22	0,56
1777	48	28			28	0,58
1779	46	29			29	0,63

Opholdstiderne kan ikke have været lige lange, men hvis deres middelværdi var 84 døgn, og hver falk i den periode skulle have fortæret 23 kg som oven for anført, beregnes middeldkødvægten per stud til $23/0,63 = 37$ kg, fårets bliver 7 og lammets 4 kg. Omregnet til dagsrationer for een falk: 135, 25 og 15 dagsrationer.

En kødvægt på 37 kg på en stud er meget lidt sammenlignet med vore dages kødkvæg, men tallet er måske også overraskende lille for en landbrugshistoriker. Nu skal det huskes, at falkene ikke åd de mere fede partier, og at de også undgik for-

dærvede partier, hvilket formentlig gav en del spild i sommervarmen. Endelig er det tænkeligt, at der blandt de ret mange mennesker i Bessestad og ombord også var nogle, der stak noget af det gode kød til sig selv. Specielt om bord, hvor man ellers kun fik tørfisk og beskøjter, må fristelsen have været stor. Ja, det var måske ligefrem noget, man så igennem fingre med.

van Oorschot har en tabel (p. 296f) baseret på landsfogdens regninger for de fleste af årene 1744-79. Den viser således udgifterne ved falkekøbene, ved forplejningen i Bessestad og hvad der blev taget om bord, men justerer ikke for hvad der eventuelt blev solgt af overskydende, levende dyr i København, eller hvad der måtte tages op af nødforsyninger under vanskelige sejlads. Beløbet svinger mellem 10 og 12 Rdl per indskibet falk, bortset fra de år, hvor der er usædvanlig mange hvide falke, her kan det komme op på 14 Rdl per falk.

Der var til tider problemer med at fremskaffe de mange dyr til fodringen. Der var klager over, at dyrene skulle drives til Bessestad så langt borte fra som 30 mil (200 km), og at bønderne somme tider var så vrangvillige, at købene fik karakter af tvangsudskrivning. Og så var der de bønder, der ikke ville betales med penge, men kun med naturalier (skind og mel).

I 1785, hvor følgerne af det store vulkanudbrud var særlig mærkbare, måtte man medbringe 20 stude fra København [27].

Ombord på falkeskibet

Hosstående tabel viser antallet af stude, der blev bragt om bord i Bessestad:

Årstal	Falke	Ialt stude	Heraf straks-slagtede	Stude pr. falk
1773	70	18	7	0,26
1774	52	15	4	0,29
1775	36	12	4	0,33
1776	39	11	3	0,28
1777	48	14	6	0,29
1779	46	12	4	0,26

I gennemsnit har man altså regnet med 0,285 stud per falk eller føde til $0,285 \times 135 = 38$ dage.

Ved afrejsen slagtede man straks en del af dyrene, svarende til de første 14 dage, for levende dyr ombord var besværlige, især i uroligt vejr. De krævede hø, mugning og pasning. Høet var en urenlighed og en brandfare. [28]

Falkene sad på specielt forede stænger på mellemdækket. Deres ekskrementer stank, og der var risiko for, at de dryppede ned til tørfiskeladningen på nederste dæk. Man lagde derfor måtter af vadmel ud under falkene og vaskede måtterne et par gange om ugen. Det arbejde har næppe været efterspurgt. Der blev også brugt en del vadmel til sække, hvori høet opbevarede. I 1767 klagede Rentekammeret over vadmelforbruget: 460 alen (a ca. 10 sk). I 1770-erne erstattede man en stor del vadmel med strige (blår-lærred), der kun kostede ca. 4 sk per alen, hvorved udgiften til stoffer kom ned under 20 Rdl per sejlads.

Sejladsen må have været en prøvelse for falke, sømænd og falkonerer. Alligevel ser det ud til, at der kun døde få falke undervejs; hist og her i skrivelserne finder man en kommentar om at een eller to er "kreperet" enten under sejladsen eller lige efter. Dødeligheden var formentlig højst 3 %, altså meget mindre end de 20 % på de samtidige slavesejlads [29].

Den videre færd

Når skibet var kommet til staden, blev alle falkene transporteret til Falkonergården og besigtiget, i alt fald af falkonermesteren og overjægermesteren, til tider også af kongen. Når presentfalkene var udvalgt og fordelingen besluttet, blev der klippet et stykke af en fjer af hver falk, og disse stykker blev sendt til modtagerne, så de til sin tid kunne kontrollere, at de havde modtaget de rigtige individer.

De kejserlige falkonerer hentede selv deres falke, og de var som regel ankommet før falkeskibet, men til tider var de forsinkede, og presentfalkene blev så i ventetiden forplejet på kongens regning.

Falkene til de tyske hoffer og til Frankrig blev sejlet til Lübeck og derfra båret på de dertil indrettede bårer, til fods, hævder kilderne. Det var en langsom transport. Det var næppe betjentene selv, der bar den tunge oppakning; man lejede en karl. Oorschoot oplyser, at man rejste i to dage og hvilede hver tredje dag, og af hans eksempel kan det beregnes, at man gennemsnitligt tilbagelagde 20 km på hver marchdag [30].

Falkene til England, Portugal og Marokko blev sejlet dertil, eventuelt med Amsterdam som mellemstation.

Falkonerbetjentene på rejse fik rejsepenge, og skulle gøre regnskab, når de kom tilbage. Betjent Jean Causade syntes godt om rejselivet, men havde problemer med afregningen ved sin hjemkomst. (Nutidens rejsende forretningsfolk og teknikere vil ikke genkende til problemet). Han havde været i Kassel med presentfalke, og havde været 7 uger om hjemrejsen, "... og hvorledes han haver reiset det Veed jeg intet, saa vil nock forsvare sig, det er hans Ord, han haver veret i Zelle paa Comedie og seedt Droning Caroline Mathilde, og i Lubeck, Hamburg, Rendsburg og Soenderborg haver han obholdet sig ... Udbeeder mig Naadigst deris Ex.ce at han intet mehre maa Reise til Puissancer meed falcke for han forterre mehre (end) som han skal, og det giver kons leyligheed til die Andrer og die betiennen dem af legligheden ...." skriver falkonermesteren til overjægermesteren d. 11.1.1775.

Fra falkene var gået i fælden, til de blev afhændet ved et fremmed hof, var der gået ca. 10 måneder. I det meste af den tid, i alt fald medens de blev transporteret i skib eller på bære, var de forsynet med hætte, og så ikke dagens lys. Var der lejligheder til at motionere dem, tæmme dem, eventuelt dressere dem i denne lange periode? Kunne de undvære motion så længe og alligevel fungere som gode jagtugle nogen tid efter modtagelsen?

Ifølge Reinhardt krævede tæmningen og dressuren af fx en gerfalk til hejrejagt et halvt år, med brug af udstoppede og levende hejrer til øvelserne. At opdrage den vilde rovfugl til denne form for jagt var just falkonerens fornemste, men også mest krævende, opgave [31].

Man kan vanskeligt forestille sig, at denne afretning kunne foregå andre steder end der, hvor falke til sidst blev installeret.

Hvad kostede en presentfalk?

Der blev foranstående oplyst en stykpris for de indskibede falke på ca. 11 - 14 Rdl. For at vurdere prisen på presentfalkene skal flere poster medregnes. Ved hjælp af oplysninger hos Jacobsen (p. 410f) og hos van Oorschoot (p. 296f) kan følgende regnskaber opstilles for de to tiårsperioder 1746-55 og 1760-69, den sidste dog med brug af nogle interpolationer.

	1746 - 55	1760 - 69
Antal falke indskibet	903	1128
Køb på Island af falke, foder m.m.	10.098 Rdl	(13.009) Rdl
Fragt, underhold og forsendelse til udland	16.736 -	18.093 -
Lønninger og løbende udgifter på gården	10.000 -	10.000 -
I alt	36.834 -	(41.102) -
Samlede udgifter per falk	40 Rdl	(36) Rdl

Da nogle af de indskibede falke døde, og andre blev tilbageholdt på Falkonergården, bliver kalkulationsprisen per leveret presentfalk måske 10 % højere.

Den 15.2.1788 besøgte sydamerikaneren Miranda Falkonergården. Han har omtalt dette besøg i sin rejsedagbog [32]. Her fik han at vide, at presentfalkene kostede kongen 55 Rdl stykket. Beløbet er højere end de oven for anførte, men i årene omkring 1788 er leverancerne blevet meget reduceret i forhold til tidligere, 30-50 årligt mod tidligere 90-100, og tariffene er forhøjet. Samtidig er de faste omkostninger næppe formindsket, selv om man begyndte at reducere mandskabet, og pengene kan være blevet lidt mindre værd siden århundredets midte, så 55 Rdl kan godt være en rigtig stykpris på Mirandas tid.

Som nævnt dalede antallet af falkonerier i Europa efter ca. 1750, og man begyndte at indskrænke det danske falkoneri på forskellig vis. Da man i 1810 nedlagde institutionen, var der kun ansat en mester, en mestersvend og en lærling.

Kongens egne falke

Falkonergården husede falkonermesteren og hans familie, heste, betjente (i små karlekamre), hunde, høns, duer, udstyr, samt den danske konges egne falke.

En instruks fra Christian V's dage havde fastslået, at der højst måtte være 20 falke. I 1695 fandtes dog kun 6 gerfalke og 1 vandrefalk, men i 1735 var der 10 islandske gerfalkehunner, 3 norske gerfalke og 18 vandrefalke. Man foretrak gerfalkehunner til harejagt og vandrefalke til kragejagt.

I 1791 blev det bestemt, at der højst måtte være 12 falke på stedet, og i 1806-09 svingede tallet mellem 1 og 4 [33]. 26.2.1784 foreslog falkonersvend F. Pedersen, at der skulle tilføres gården 2 lærkefalke og 15 vandrefalke årligt [34]. Miranda optalte 28 falke på Falkonergården d. 5.2.1788 [32].

Falkonergården fungerede måske i sine sidste år også lidt som en zoologisk have. Da falkoneriet blev nedlagt i 1810, var der ingen zoologisk have i København; den blev først oprettet i 1859, men kom dog til at ligge ret tæt ved det nedlagte falkoneri.

KAPITEL 8. PÅ SPORET AF DANSK FALKEJAGT

Falkejagten væsen og former

Som bekendt er falkejagten hovedsagelig beregnet på fuglevildt, hvilket beror på, at de dertil afrettede rovfugle følger deres medfødte drift til at indhente og slå byttet, som de tililende jægere fratager dem, mod at tilbyde dem en godbid.

Skønt denne jagtform i begyndelsen må have udviklet sig alene med henblik på at anskaffe friskt kød på en effektiv måde, antog den, eller i alt fald en gren af den, snart en anden karakter. Synet af byttets bestræbelser for at undslippe rovfuglens forfølgelse blev hovedsagen, og jo mere denne smagsretning blev herskende, desto mere gjaldt det om at vælge fuglevildt med højt udviklet flyveevne, som ved undvigelsesmanøvrer kunne holde rovfuglene stangen, således at kampens uundgåelige udfald blev trukket længst muligt ud. Samtidig måtte man udvælge de stærkeste og mest udholdende rovfugle, som kunne indhente selv de største og bedste flyvere og slå dem.

Heraf fulgte da, at det kulinariske blev af ganske underordnet betydning, og at fugle som glenter, musvåger, traner og hejrer, ja, krager og skader blev de vigtigste byttedyr for den såkaldte højflugtsfalkejagt.

Standspersoner i Europa interesserede sig mest for højflugtsjagt; falkejagt på harer accepteredes dog også [1].

Jagt på traner og hejrer omtales indgående af kejser Frederik II af Hohenstaufen fra 1200-tallet [2]. Det var også til tranejagt, omkring år 750, at kong Aethelbert II af Kent savnede gode falke, hvorfor han bad om hjælp fra Bonifatius, der missionerede i det nordvestlige Germanien mellem Mainz, Utrecht og Frisland [3].

Sideløbende hermed blev der også drevet "køkkenjagt", lavflugtsfalkejagt på harer, kaniner, snepper, duer, urfugle, hjerper, ryer, agerhøns, fasaner, vagtler, højler, vildænder, trapper, svaner, skarver, vildgæs og andet spiseligt vildt.

Jagt med falke på hejrer

Der haves en beretning om en sådan jagt fra 1820-erne i Norfolk, England [4]. Hver eftermiddag i maj og juni drog de lokale notabiliteter med gæster, bl.a. fra Holland, ud i strandengene; der kunne være samlet op til 150 jægere og tilskuere. 173 hejrer blev nedlagt i 1822. En af jagterne beskrives lidt mere detaljeret. En hejre sås flyve fra redekolonien ud til engene. På stor afstand blev en falk sluppet, og denne rettede straks sin flugt mod hejren, som ikke ændrede flyveretning, men steg til højere luftlag. Falken gjorde adskillige udfald mod hejren, der i lang tid steg højere til vejrs; til sidst var fuglene "så små som bier", endelig kunne falken slå hejren og bringe den til jorden. Da var der gået over 26 minutter, og de af falkonererne og tilskuerne, der havde formået at følge efter, havde da tilbagelagt næsten 10 km.

Det var formentlig på en jagt af denne art, at Maria af Burgund, Maximilians gemalinde, i 1482 mistede livet efter et fald fra den galoperende hest [5].

De hejrer, der ikke var dræbt eller beskadiget, blev sluppet fri, så man kunne få mulighed for flere jagter på dem. Henry VII af England, Maximilians samtidige, forbød jagt på hejrer ved andre midler end jagtfugle og langbuer [6]. Der var således ikke tale om en udryddelseskampagne mod hejrer, tværtimod; de skulle bare "spares" til den eftertragtede jagt med falke på hejrer, for skuets skyld.

For de allerfornemste degenererede falkejagten i løbet af 16-1700-tallet til en opvisning, hvor de professionelle falkonerer kørte hele løbet. Man overværede sådanne jagter, eller tog dem i øjesyn, fx fra et telt, hvor man fordrev ventetiden med diverse spil,

indtil et horn- eller trommeorkester bebudede, at nu var en falk ved at gå til angreb. Byttedyrene eller fuglene var tit forud indfangne [7].

Falkejagt i Danmark

Vore godsejere interesserede sig ikke for denne jagt [8]. Gjorde vore konger eller deres hof? Havde de nogensinde gjort det?

Tillisch skrev, at Valdemar I den Store (1157-82) ifølge Saxo "var en stor falkejæger og altså må have haft et stort falkoneri", og Valdemar Atterdag (1340-75) "var selvfølgelig heller ingen sinke i det fag" [9].

Den ellers nøgterne Weismann lod sig også rive med, og meddelte, at Valdemar den Store var "en ivrig falkejæger, der ofte jagede hele dage igennem og altså må have haft et stort falkoneri" [10].

Men alt, hvad Saxo siger om den sag, er: "... Den pågældende ledsagede oftest kongen (Valdemar I) som kusk på falkejagt og var da hans eneste ledsager, og da de sammensvorne nu ikke havde held med deres forehavende, havde han lovet dem at dræbe kongen med egen hånd, når han sprang af vognen og bukkede sig for at hjælpe falken med at holde på fuglen, som den havde fanget." [11].

Der er flere mystiske omstændigheder ved denne beretning; for det første er falkejagt til vogns ikke beskrevet andre steder; man gik eller red. Endvidere er det uklart, hvorfor falkejægeren skal hjælpe falken med at holde på byttet. Endelig skulle det i det hele taget være under en ridders værdighed at køre i vogn [12].

Det er tydeligt, at Saxo og hans hjemmelsmænd ikke havde kendskab til falkejagt, og derved spolerede fortællingen i den grad, at troværdigheden næsten er gået tabt.

Forestillingen om Valdemar Atterdags falkejagter er også løst funderet. Måske har hans falkegaver til paverne [13] givet anledning til en fejlslutning.

Det er klart, at manglen på vidnesbyrd ikke udelukker, at vore middelalderkonger var falkejægere. Det ville egentlig være mærkeligt andet, når man betænker, hvor populær falkejagten var i resten af Europa på den tid. Erik Menved (1286-1319), der elskede pragt og ødte formuer på store ridderfester bl.a. i Nordtyskland, må have haft falkejagter indlagt i underholdningerne, men dokumentation herfor er jeg ikke stødt på.

Men nu til reformationstiden og senere, som er det egentlige emne. I kap. 2 og 3 blev der peget på, at fangstilladelserne fra reformationen og frem til omkring år 1600 pålagde falkefængerne i Danmark-Skåne og Norge at præsentere deres fangst for kongen, men også at præsentationer sandsynligvis kun fandt sted i de ret få år, hvor der var generalindkald. Endvidere blev der peget på, at vi ikke ved, om de falkekøb, som måtte være foretaget i den forbindelse, gik til foræringer eller til kongehusets egen jagt.

Med Frederik II ved magten (1559-88) får vi næsten dokumentation for kongelig dansk falkejagt i renæssancen. Hans interesse for jagt er betydelig, og det må være hans fortjeneste, at forbudet mod udtagning af redeunger præciseres. Men han indstifter også, som nævnt i kap. 7, et kongeligt falkoneri med Niels Truedsen Ulfstand fra Barsebæk som øverste falkemester. Bestallingsbrevet af 13.10.1571 er trykt hos Jacobsen [14]. Kongen vil lønne ham med 200 daler årligt, og dertil bekoste 3 flugter falke, heste, udstyr, folk og klæder. En flugt er måske 6 stykker falke. Imidlertid må samme Ulfstand være sluppet uheldigt fra sit hverv, for under en rådslagning om udnævnelse af en bygmester er Ulfstand kommet på tale, og kongen afviser dette med henvisning til "at det nok vil tage samme ende, som da han var blevet udnævnt til øverste falkemester" (26.2.1573).

Men i falkoneriet må han dog fortsat være, for det er ham, der skal udtage 16 par falke af falkefængernes fangst (det tidligere nævnte brev til Torben Oxe af

9.10.1574). Den 10.7.1574 omtales en "kongens falkoner", som rentemesteren skal betale 20 Daler, men den falkoner behøver ikke at være Ulfstand.

Det er helt sikkert, at Frederik II forsøgte at stille et falkoneri på benene, men vi kan egentlig ikke af disse oplysninger se, om falkejagter blev praktiseret. Det vidner heller ikke om en stærk falkejagtinteresse hos kongen, at foretagendet dør ud, blot fordi den først udpegede leder viser sig at være en fiasko.

Det er da også muligt, at meningen med det havarerende foretagende ikke var at give kongen og hans mænd en basis for egne falkejagter, men, ligesom det 100 år senere falkoneri, at danne basis for falkeforæring til udlandet. Og denne forklaring har nogen troværdighed, for vi ved, at kong Frederik II forærede falke til udlandet i 1574 og 1586, og det er i 1574, at vi for første gang hører om falkekøb ved Sundtolden, en fremgangsmåde, der fortsætter i næsten 70 år. Det ville passe med, at Frederik II opdager, at han ikke behøver et falkoneri blot for at kunne forære falke.

Christian IV, født 1577, under formynderskab 1588-96, regent 1596-1648, gav beredvilligt mange falke bort, se bilag 10. I 3 tilfælde købte han (eller den udvalgte prins Christian) falke uden udenlandsk adresse. De er antydnet i bilag 10, og kan udbygges som følger:

25.7.1605. Til tolderne i Helsingør. Da kongen til forefaldende lejlighed behøver nogle falke, skulle de, hvis der kommer nogle i Sundet med falke i den hensigt at udføre dem af riget, foreholde dem, at de skulle lade falkene blive til stede, indtil kongen får set, om nogen af dem behager ham.

23.9.1632. Til hr. Frans Rantzau ... prinsen har afsendt denne Claus Boss ... med vedlagte anmodning til adressaten om at være ham behjælpelig med snarest i Sundet at få nævnte (30) falke ...

2.6.1638. Til tolderne i Sundet. Da det berettes, at de falke, som kongens søn prinsen har fået forleden år, ikke er betalt, skal adressaterne denne gang betale samme falke.

4.7.1638. Til tolderne i Sundet om at til kongen at købe ... 10 girerfalke, som skal forsendes.

I alle tre tilfælde er det sandsynligt, at falkene skulle videresendes, med "hilsen fra kongen/prinsen af Danmark".

Men tanken om, at Christian IV selv skulle have forsøgt sig som falkejæger, forekommer absurd, når man kigger i hans ca. 3000 egenhændige breve [15]. Kun 2 af dem handler om falke. Og de handler om falke på en sådan måde, at det er tydeligt, at ud over værdien ved at kunne forære falke føler han intet for sagen. Og vel at mærke: kongen interesserer sig ellers brændende for alle detaljer i sine riger og lande.

30.8.1633. Erindrer, at han har lovet kejseren nogle falke, "og at nogle af de bedste straks skal hentes ved Sundtolden". Det er antagelig som følge af manglende resultat ved denne foranstaltning, at kancelliet 26.1.1634 udsteder breve til Island, Norge og Danmark om at indsende alle hvide falke.

25.2.1642. Nikke Kok (en tolder i Helsingør) kan få bevilling på "ded falckefangeri på Issland". Udgiveren bemærker, at bevillingen allerede er givet til både Jens Boldmester og Johan Momme.

Den udvalgte prins Christian (1603-47) nævner ved flere lejligheder sine falkonerer (sjældnere falkefængere):

Bartholomæus Jespersen	2.11.1631, 26.8.1632,
Antonius Mutzhart	21.1.1632, 12.6.1632,
Claus Boss	23.9.1632,
Christian Heinrichs	10.4.1633, 17.11.1633,
Joachim Heinrichs	17.11.1633,
Lorents Andersen	20.8.1633,
Janson West	23.9., 24.9., 20.12., 20.12.1637, 22.3.1638.

De bliver gerne omtalt i forbindelse med transport af falke, ikke mindst til prinsens svigerfader, kurfyrsten af Sachsen, men da det drejer sig om 7 personer fordelt over en kort årrække, har prinsen muligvis haft et falkoneri, enten i hertugdømmerne, hvor han residerede 1631-34, eller på Lolland-Falster, som han bestyrede 1631-47.

To af Christian IV's svigerbørn kan også mistænkes for at have forsøgt sig med falkejagt. Hannibal Sehested (1609-66) findes sammen med sin hustru afbildet af Karel van Mander, som var de stået af hestene under en falkejagt [16]. Dronning Sophie Amalie (1628-85) er af A. Wuchter portrætteret med hvid gerfalk ved sin side [17], og hun er også sammen med sin gemal, kong Frederik III, afbildet under en jagt med falk [18].

Disse billeder må ikke overfortolkes; på den tid var det på mode for højtstående personer at lade sig afbilde omgivet af falke eller hermelinsskind. Mere afgørende er, at Sophie Amalie i 1664 lod et "falkenierhaus" indrette ved Solbjerg, det nuværende Frederiksberg [19]. Hun var afgjort interesseret i jagt, langt mere end hendes gemal var.

Christian V (1670-99), der oprettede det kgl. falkoneri i 1680, må sandsynligvis have været på falkejagt, selv om han foretrak parforcejagt. Han skal have fået underretning om sin moders, Sophie Amalies, død, medens han deltog i en falkejagt ved Jægersborg [20]. Hun døde i København d. 20.2.1685.

Om Frederik IV (1699-1730) berettes, at han engang ude ved Falkonergården i 1716 var i fare for at få revet et øje ud af en undsluppen falk, men at han blev reddet af løjtnant Dyssel, der senere blev adlet under navnet Falkenskjold [21]. Begivenheden kan være indtruffet under en inspektion af falkene, fx i forbindelse med fordelingen af gaverne, og siger intet om, at Frederik IV gik på falkejagt.

Under Christian VI (1730-46) overvejede man at anlægge en hejrekoloni ved Gyldenlund (Charlottenlund) eller Frederiksdal, 16.10.1737, men planen blev ikke udført.

Det var under Frederik V (1746-66), at manglen på lærker ved det kongelige taffel satte falkonermesterens opfindsomhed på prøve, se bilag 4.

Christian VII (1766-1808) havde allerede som kronprins i 1763 ytret ønske om falke eller høge til at skræmme agerhøns, så han kunne komme dem på skudhold [22]. Nogle år efter har han åbenbart ønsket at overvære en falkejagt, men på et tidspunkt hvor falkene fælder, og hvor man gør "for stor een skaade udi seede marcken", men falkonermesteren vil da gerne finde tid til at "holde falckene i stand om hans Kongl. Mayst, skulle falde paa at tage jagten udi naadig øjesyn" (18.6.1766).

Det ser ud til, at den sindslidende konge har fundet nogen adspredelse ved at følge falkejagten, og hans livlæge Struensee skal i 1771 have erindret falkoneriet om, at der måtte sørges for at de nødvendige falke ikke manglede, da kongen undertiden fornøjede sig med denne jagt [23]. Som bekendt fik Struensee til sidst nærmest enevældig magt. D. 7.12.1771 var kongen, hans gemalinde og Struensee sammen og overværede en falkejagt på Nørre Fælled [24]. Samme måned fremkom fra falkonermesteren forslag til udvidelse af falkejagten, men kort efter nytår blev Struensee arresteret. I april blev han henrettet. Dronningen blev også arresteret og forvist til Celle i Hannover.

Den ulykkelige konge havde ingen bevidst del i disse hændelser, der må have rystet ham dybt. Det er formentlig årsagen til, at han fem gange i maj måned 1772 overværer falkejagter på Nørre Fælle, og derefter ikke i en snes år, muligvis aldrig mere. I maj 1775 skal arveprins Frederiks gemalinde have overværet falkejagten, og ved senere lejligheder skal udenlandske gæster nogle gange have været til stede ved falkonerbetjentenes falkejagter [25]; den sidste officielle falkejagt fandt sted i marts 1803 [26].

Denne redegørelse har medtaget alt, hvad jeg er stødt på om kongehusets interesse for eller overværelse af falkejagt. Man vil måske indvende, at jeg ikke har været i de rette arkiver til belysning af den side af sagen, men mine forgængere har åbenbart heller ikke været heldigere.

"Op een valkerijtraditie kan Denemarken daarom niet bogen" siger van Oorschot [27]. Jeg oversætter det til: Danmark kan ikke prale af en falkoneritradition.

Falkefangst- og falkejagts-historikere

I det følgende gives biografiske oplysninger om forfattere, hvis historiske skrifter om falkefangst og falkejagt i Norden har været nyttige for mit arbejde.

Carl Deichman (1705?-1780) var en autodidakt, der levede størstedelen af sit liv i Porsgrunn, Norge. Hans arbejde "Om Falke og Falke-Jagt" udkom efter hans død [28]. Forfatternavnet blev ved en fejl udeladt i skriftet, som forklaret af Tømmersaa [29].

Anledningen til Deichmans arbejde var, at han i "Histoire Naturelle", skrevet af den store franske naturvidenskabsmand G.-L. L. de Buffon (1707-88), læste, at kongen af Danmark begaver fremmede hoffer med norske og islandske falke, "eftersom Falke-Jagten aldeles ikke er i Brug i Danmark eller de andre nordlige Riger".

Den sidste påstand mener Deichman at kunne gendrive, men alle hans eksempler ligger tilbage i tiden, senest i 1300-tallet, og adskillige beror på den tidligere nævnte fejlslutning, at en giver af falkegaver nødvendigvis må have et falkoneri og selv være falkejæger.

Deichmans arbejde har således mest betydning for den tidlige falkejagtshistorie, men for den her behandlede periode har Deichman alligevel interesse ved at pege på, hvad en 1700-tals europæisk naturvidenskabsmand mener om falkejagten i Norden.

Peder Vilhelm Jacobsen (1799-1848) var jurist og dommer, og dertil stærkt historisk interesseret, skrev adskillige historiske afhandlinger, og var medstifter af Historisk Forening i 1839. I hans vennekreds var bl.a. Henrik Hertz og Chr. Winther, og han blev ikke forskånet for en voldsom og håbløs forelskelse i den 16-årige skønhed Johanne Louise Pätges, senere kendt som fru Heiberg.

Efter 1841 blev han kommitteret Rentekammeret og fik her adgang til mange arkivalier, bl.a. dem der vedrørte det nedlagte falkonervæsen. Emnet fængslede ham, og resultatet blev en 107 sider lang afhandling "Bidrag til en Skildring af Falkevæsenet og Falkejagten forhen, navnlig i Danmark", der udkom i Historisk Tidsskrift 1848.

De mange henvisninger til Jacobsen i nærværende skrift er vidnesbyrd om den værdi, jeg tillægger hans arbejde. Han havde til sin rådighed arkivalier, som jeg ikke har haft lejlighed til at studere, bl.a. korrespondance til hoffet. Kancelliets brevbøger refererer han hyppigt til; de var på den tid endnu ikke i trykt form, og næppe forsynet med registre.

Hans svaghed, som man ikke kan bebrejde ham, er et mangelfuldt kendskab til fugle og fugletræk. Den danske ornithologiske litteratur, han har kunnet støtte sig til, var endnu ikke nået til Kjærbølling. Betegnelsen sletfalke forvirrede ham. Han tolkede

desværre navnet til: falke af ringe kvalitet, navnlig de, der blev fanget i Danmark ("gemene falke" p. 369, "kun sletfalke" p. 371). Han kendte godt benævnelserne vandre- og pilgrimsfalke fra andre lande, og var vidende om deres kvaliteter (p. 313, 347), men fik åbenbart ikke fat i, at de også var sletfalke.

Hans afsnit om falkefangst i Norden er fyldige, og hans mening om det danske falkonervæsen er klar: det blev opretholdt for fremmede hoffers skyld (p. 409).

Man kan spørge, hvorfor en mand med hans baggrund kunne fængsles af dette emne. Måske skal spørgsmålet ses i lyset af den tid, arbejdet blev lavet i; det var demokratiets morgengry, og det nedlagte falkoneri havde været en af enevældens institutioner. En gravskrift var påkrævet, og P.V. Jacobsen så, at han havde gode forudsætninger for at lave den.

Johannes Theodor Reinhardt (1816-82) var zoolog og fra 1854 titulær professor i zoologi. Hans artikel "Falkejagten" var baseret på et foredrag, han holdt i vinteren 1858. Artiklen bidrager ikke specielt til Nordens falkonerhistorie, da sigtet er mere globalt og verdenshistorisk. Imidlertid har Reinhardt kastet lys over de danske kongers falkegaver, ikke mindst ved at pege på de preussiske forbilleder. Hans redegørelse for falkejagten væsen er fremragende.

Det fremgår af artiklen, at Reinhardt ved anden lejlighed har udført arkivarbejde svarende til Jacobsens studier, og at hans resultater er indgået i det berømte værk "Traité de fauconnerie" ved Schlegel og Wulverhorst, Leiden og Düsseldorf 1844-53.

Det er måske ikke mærkeligt, at en professor zoologiae ved Københavns Universitet lader sig fascinere af falkejagten historie, men på den anden side ved jeg ikke af, at nogen af hans efterfølgere i embedet har taget tråden op. Han finder, at "Falkejagten ikke passer for Nutiden", men den har i alt fald sin "Betydning som et fremtrædende Træk af Livet og Sæderne i en Tidsalder, som man næppe vil frakende Interesse, selv om den ikke har Krav paa vor Sympathie. Der er desuden, omendog den europæiske Civilisation har kastet Vrag paa denne Jagt, mangfoldige Folketammer uden for vor Verdensdeels Grænser, som endnu med lidenskabelig For kjærlighed hengive sig til den, og endelig frembyder den ved Siden af sin kulturhistoriske Betydning en ikke ganske ringe Interesse i naturhistorisk Henseende som et mærkeligt Exempel paa Menneskets Evne til at anvende Dyrenes Instinkter i dets egen Tjeneste ..." [30].

Han var vidende om, at en del englændere i Indiens muhammedanske områder var involveret i falkejagt [31], samt at falkejagten i Europa på den tid (i 1850'erne) var indskrænket til nogle privatpersoner i England og selskabet "Het Loo", der på nederlandsk grund fungerede i perioden 1839-55. Han mente, at der efter kort tid "ikke vil være andet Spor tilbage af Falkejagten i Europa end de Minder, den har efterladt sig i Litteraturen og Kunsten." [32]. Det sidste kom ikke til at passe, men det er en anden historie.

Carl Weismann (1871-1944) var forstmand og jæger, dertil skovrider 1904-28, især på Lindenberg. Hans forskningsperiode kulminerede 1928-31, hvor han boede i Kgs. Lyngby og kunne foretage besøg til Rigsarkivet. Hans arbejde, der har titlen "Vildtets og Jagtens Historie i Danmark" udkom i 1931; genoptrykt i 1985 ved Forlaget Skippershoved.

Bogen er på 564 sider; kun siderne 406-437 (altså 32 sider) vedrører falkejagt og falkefangst. Hans mening er, at falkejagt ikke har haft nogen videre betydning her i landet siden ca. 1530, men så meget vigtigere var fangsten [33].

Weismann arbejdede kildenært og bidrog derfor betydeligt til indsigten i det danske falkonervæsen. Dette vil også fremgå af de hyppige henvisninger til hans

arbejde i dette mit skrift. Imidlertid er hans væsentlige bidrag i det almindelige jagtvæsens historie. Han var jæger, men næppe rabiat, og hans holdning til fortidens falkejagt var ikke positiv. Han anså den for "et slemt dyrplageri" [34].

Carl Johan Tillisch (1884-1954) var vekselerer af profession, dertil amatørornitholog og medlem af Dansk ornithologisk Forening. Hans interesse for rovfugle var stærk, og med ildhu og idealisme gik han ind for deres beskyttelse. En del fredningsbestemmelser fra omkring 1950 skyldes alene Tillisch's personlige indsats [35].

Hans bog "Falkejagten og dens historie", der er på 167 sider, udkom i København 1949 og er den eneste bog på dansk om dette emne fra nyere tid. Da den er baseret på Deichmans, Jacobsens, Reinhardts og til dels Weismanns værker, bringer den dog næppe noget nyt i forhold til dem, ud over afsnit om falkejagt i dette århundrede.

Når man nærlæser hans tekst, fx p. 91, er man ikke i tvivl om, at Tillisch godt var klar over, at falkejagten ingen væsentlig betydning havde haft i Norden, medens til gengæld fangsten og falkegaver havde spillet en langt større rolle. Imidlertid er det meste af bogen så gennemsyret af hans begejstring for falkejagt, at man let glemmer denne vigtige detalje.

Hans falkejagtbegejstring skyldtes næppe nogen personlig oplevelse som udøvende falkejæger, men var måske begrundet i hans ønske om at få standset den uuhæmmede udryddelseskrig mod rovfuglene. Denne krig, mente han, havde sin rod i total mangel på respekt for disse fugle. Hos falkonersportens udøvere ville en sådan respekt helt naturligt udvikle sig.

Hans egen personlige indsats og udviklingen i Danmark i de følgende 40 år vidner imidlertid om, at rovfuglefredninger godt kan gennemføres uden at falkejagt indføres.

Olav Bø (1918-) er norsk kulturhistoriker, tilknyttet Institut for Folkeminnvitenskap, Oslo Universitet, i 1974-88 som professor; han har udgivet mange kulturhistoriske skrifter [36].

Johannes M.P. van Oorschot (1938-) er nederlandsk historiker og samfundsforsker bosiddende i Eindhoven, Brabant. Hans omfattende skribentvirksomhed vedrører især udviklingen i Brabant fra ca. år 1600 til vore dage. En del af hans arbejde handler om falkonererne fra Valkenswaard, bl.a. disputatsen fra 1974, som er en af kilderne til mit arbejde [37].

(Flere af de ovenstående oplysninger stammer fra "Dansk biografisk Leksikon".)

LITTERATUR

Følgende typer af henvisninger forekommer:

- 1) direkte i teksten, fx Jacobsen p. 376, evt. J 376.
- 2) indirekte i teksten: en dato fra 15-1600 tallet skal kunne genfindes i bilag 2, hvor man vil finde kildeangivelser og lidt ekstra oplysninger. En dato fra 1700-tallet er som regel et brev fra Rigsarkivet, og skal kunne genfindes i bilag 12. .642. henviser til brevpakke 333.642 i Holmgaards oversigt om Rentekammeret.
- 3) via indklammet tal, fx [16], som henviser til notesamlingen. Noterne kan være mere end henvisninger.

Kilde-værker og enkelte kildenære skrifter er betegnet ved forkortelser (navnlig i bilag 2), som følger:

- CEB: Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, 8 bind ved C.F. Bricka og J.A. Fridericia, (1878-91) genoptrykt 1969-70.
- DKR: Danske Kancelliregistranter 1535-1550, ved Kr. Erslev og W. Møllerup, 1881-82.
- DM: Becker, T.A. (udg.), Tegnelser over alle Lande 1535-1550, Danske Magazin, 3. rk. 4. bd. - 4. rk. 6. bd., 1854-86.
- DSK: Frederik II.s Enke Dronning Sophies Kopibøger 1588-1617, ved Svend Thomsen, 1937.
- FFR: Kong Frederik den Førstes danske Registranter, ved Kr. Erslev og W. Møllerup, 1879.
- J: Jacobsen, P.V. 1848, se nedenfor.
- KB: Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold i Uddrag, 1551-1648, 27 bind udgivet ved C.F. Bricka, L. Laursen, E. Marquard, G. Olsen, J. Jørgensen og J. Holmgaard, 1885-1991.
- Ket: Ketilsøns forordninger til Island 1776-87, se nedenfor.
- KHL: Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, red. A. Karker, 22 bind, 1956-78.
- KKR: Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s Tid, ved Emil Marquard, 1918.
- Kri: Kristensen, H.K. Fra Ribe Amt 1940-43, se nedenfor.
- NRR: Norske Rigsregistranter Tildeels i Uddrag, 1523-1660, 12 bind udgivne ved C.C.A. Lange, S. Petersen, O.G. Lundh, I.E. Sars, O.A. Øverland, Y. Nielsen, E.A. Thomle, Christiania 1861-1891.
- PCB: Prins Christian (V.)s Breve 1626-47, 2 bind ved E. Marquard og J.O. Bro-Jørgensen, 1952-56.
- W: Weismann, C. (1931) 1985, se nedenfor.

Litteratur iøvrigt:

- Arntzen, J.G. (ed.)
Bandgathe, G.,
Bang, N.E.,
Barth, E.K.,
Bernström, J.,
Blatt, F. (ed.)
Blotzheim,
Boisen, M.,
Brown, L. og D. Amadon,
Brøndegaard, V.J.,
Bø, O., (A),
Bø, O., (B),
Deichman, C.,
Dementiew, D.G.P.,
Dreyer, H.-J.,
Ellehøj, S.,
Engelmann, F.,
Feldbæk, O.,
Gensbøl, B.,
Hansen, L.,
Hansen, Th.,
Hanssen, A.,
Harting, J.E., (A),
Harting, J.E., (B),
Holmgaard, J.,
Holstein, V., (A),
Holstein, V., (B),
Horrebow, N.,
Jacobsen, P.V.,
Jonsson, F., (transl.)
- "Hvem er hvem?", Oslo, 1994.
(J.J. van Wingerden transl.) pp. 17-28 i "Jaarboek Het Nederlands Valkeniersverbond "Adriaan Mollen"", Uden, 1991/93.
"Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497-1660", (3 bd) 1906/22/23.
"Falkefængere", Skalks Gæstebog, pp.51-56, 1985.
KHL, 4 sp. 142ff, 7 sp. 294ff, sp. 552ff, ca. 1960.
"Danmarks Riges Breve", 3. rk. 7. bd. 1972, 3. rk. 9. bd. 1982.
se von Blotzheim.
"Saxos Danmarkskrønike genfortalt af ...", 3, 1985.
"Eagles, Hawks and Falcons of the World", Secaucus, New Jersey, 1968.
"Folk og Fauna", 2, 1985.
KHL, 4 sp. 150ff, ca. 1960.
"Falcon Catching in Norway", Oslo, 1962.
"Om Falke og Falke-Jagt". Nye Samling af det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter, 2, pp. 55-88, 1788.
"Der Gerfalke", Wittenberg-Lutherstadt, 1960.
"Die Landesherrliche Falknerei in Preussen unter den Hohenzollern", Nordost-Archiv, 8, hft. 34-35, (Berlin?) 1975. (Kun set i afskrift ved P. Bekkers).
bd. 7 af (Politikens) Danmarks Historie (J. Danstrup og H. Koch red.), 1977.
"Die Raubvögel Europas", Neumann-Neudamm 1928.
bd. 9 af "Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie" (O. Olsen red.), 1989/91. pp. 168, 203, 361f.
"Rovfuglene i Europa", 1984.
"Fugle på Lolland-Falster", Dansk Ornith. Foren. Tidsskr., 56, 1962
"Slavernes Skibe", 1968.
"Hollandske Kedelførere", Samlinger til jydsk Historie og Topografi, 3 rk., 5 bd., pp. 5-116, Aarhus, 1906-08.
"A Catalogue of Books ancient and modern relating to Falconry", London, 1891.
"Hints on the Management of Hawks and Practical Falconry", Alton, Hampshire, (1898) 1989.
"Rentekammeret, I, 1660-1848", 1964.
"Manden bag rovfuglefredningen", Dansk Ornith. Foren. Tidsskr. 48, p. 137f, 1954.
"Vekselerer C.J. Tillisch". Dansk Ornith. Foren. Tidsskr. 49, p. 1f, 1955.
"Tilforladelige Efterretninger om Island", 1752.
"Bidrag til en Skildring af Falkevæsenet og Falkejagten forhen, navnlig i Danmark". Hist. Tidsskr. 2. rk., bd. 2,2, pp. 307-414, 1848.
"Kongespejlet", 1926.

- Ketilson, M., "Kongelige Allernaadigste Forordninger og aabne Breve som til Island ere udgivne ...", (3 bd) Rapsøe, Island 1776/78, København 1787.
- Knudsen, J., "R.P. Ravns Borringholms Krønike 1671", Rønne, 1926.
- Kristensen, H.K., "Vestjyske Falkelejer", Fra Ribe Amt, 10, pp. 672-674, 1940-43.
- Larner, J., "Italy in the Age of Dante and Petrarcha", London and New York, 1988.
- Nilsson, S., "Skandinavisk Fauna. Foglarna", 1, Stockholm (?), 1835.
- Nyström, E., "Frederiksbergs historie", 3, 1953.
- Oorschot, se van Oorschot.
- Rasmusson, N.L., KHL 7, sp. 580f, ca. 1960.
- Ravn, se Knudsen, J.
- Rau, R., (ed), "Briefe des Bonifatius", Darmstadt, 1968.
- Reinhardt, J., "Falkejagten", Dansk Maanedsskrift, 7, pp. 279-314, 383-412, 1858.
- Rostrup, H., (ed), "Miranda i Danmark 1787-88", 1987.
- Rudebeck, G., "Studies on Bird Migration", Lund, 1950.
- Saxo, se Boisen.
- Schøning, G., "Norges Riges Historie", 3, 1781.
- Teist, F., Salmonsens Konversationsleksikon bd. 22, p. 597, 1927.
- Thordarson, B., KHL 4, sp. 152ff, ca. 1960.
- Thorsteinsson, B., "Island", 1985.
- Tilander, G., "Den krönte Falkeneraren i Risinge Kyrka och forna Tidens Falkjakt", Fornvännen, Tidskrift för svensk antikvarisk forskning, 59, pp. 131-151, Stockholm (?) 1964.
- Tillisch, C.J., "Falkejagten og dens historie", 1949.
- Troels-Lund, "Dagligt Liv i Norden" (1879/1901) ved Erik Kjersgaard, bd. 3, 1969.
- Tuchman, B.W., "A Distant Mirror", Penguin Books, 1987.
- Tømmerraas, P.J., "Norges første falkeforfatter". Fauna norv. Ser. C. Cinclus, 14, p. 89f, Oslo 1991.
- van de Wall, J.W.M., "De Valkerij op het Loo", Haarlem, 1986.
- van Oorschot, J.M.P., "Vorstellijke Vliegers en Valkenswaardse Valkeniers", Tilburg, 1974.
- von Blotzheim, U.N.G. (red.), "Handbuch der Vögel Mitteleuropas", 4, Frankfurt am Main, 1971.
- Weismann, C., "Vildtets og Jagtens Historie i Danmark", (1931), Skippershoved, Glesborg, 1985.
- White, G., "Selborne", (1789), transl. N. Haislund, 1951.
- Witherby, H.F., F.C.R. Jourdain, N.F. Ticehurst, and B.W. Tucker, "The Handbook of British Birds", 3, London, 1945.
- Wood, C.A., and F.M. Fyfe, (trans. and eds.) "The art of falconry (De arte venandi cum avibus)", Stanford, 1961.

Hvor udgiversted ikke er oplyst, er det København eller ukendt.